

Pravděpodobné psychologické mechanismy vězeňského života

Radim Svoboda

Bakalářská práce
2006

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Univerzitní institut

nascannované zadání s. 1

nascannované zadání s. 2

ABSTRAKT

Ve své práci „Pravděpodobné psychologické mechanismy skrytého života vězeňské subkultury“ se zabývám problematikou působení psychické zátěže na odsouzené, jejich reakce na tyto vzniklé situace, dále pak jejich přizpůsobení se těmto situacím a řešení nastalých zátěžových situací.

Práce je rozdělena do dvou částí. První je část teoretická a druhá část praktická. Teoretická část je rozdělena do čtyř samostatných částí. V První části se zabývám sociálním učením a jednotlivými způsoby tohoto učení. Druhá část popisuje jednotlivé zátěžové situace, které působí na odsouzené včetně jejich reakcí na tyto vzniklé situace, jsou to, frustrace, stres, deprivace, konflikt a reakce na tyto situace agrese, autoagrese. Třetí část pojednává o mechanismech psychické adaptace na zátěžové situace, jako je např. útok, únikové obranné reakce. Čtvrtou část tvoří některé mechanismy sociálních styků, které tvoří zejména sociální interakce a sociální vztahy. Dále navazuje výzkum, který se zabývá skrytou vězeňskou subkulturou a životem za mřížemi. Závěr mé práce patří obrazové příloze, kde jsem zařadil ukázky možné autoagrese u odsouzených.

ABSTRACT

My study “The probable psychologist mechanism of inner life in prisoner subculture“ occupy with problem affection psychic burden onto convicted persons, they conform to situations and solution burden situation.

The study is divided into two parts. The first is theoretical part and the second is practical part. Theoretical part is separated into four individual essay. The first essay is composed of begin study and she occupy with social study, individual methods of this study. The second essay account of single burden situations, were operate onto convicted persons with they reactions to aggressive situations, autoaggression. The third essay is composed of mechanism psychic adaptation to burden situations. For example attack and escape defensive reactions. The fourth essay is composed of some mechanism social contact, were composed of social interaction and social reactions. Then the research concurs, which deal with hidden prisoner’s subculture and with live behind the bars. The next is conclusion and pictorial supplements, where I range exact autoaggressions of convicted persons.

Tímto děkuji vedoucímu mé závěrečné práce PhDr. et JUDr. Ivu Svobodovi nejen za odborné vedení, ale i za mnohé cenné rady a doporučení.

OBSAH

ÚVOD	9
I TEORETICKÁ ČÁST	10
1 SOCIÁLNÍ UČENÍ	10
1.1 UČENÍ NAPODOBOVÁNÍM.....	10
1.2 UČENÍ SOCIÁLNÍM ZPEVNĚOVÁNÍM.....	11
Sociální odměňování.....	11
1.2.2 Sociální trestání.....	11
1.3 UČENÍ SOCIÁLNÍ ANTICIPACÍ.....	12
1.4 OBSERVAČNÍ ČI ZÁSTUPNÉ UČENÍ.....	12
1.5 UČENÍ IDENTIFIKACÍ.....	12
2 ZÁTĚŽOVÉ SITUACE	14
FRUSTRACE.....	14
2.1 STRES.....	16
2.2.1 Fáze reakce na stres.....	17
2.2.2 Psychické reakce na stres.....	18
2.3 DEPRIVACE.....	18
2.4 KONFLIKT.....	19
2.4.1 Vnitřní konflikty.....	21
2.4.2 Interpersonální konflikty.....	21
2.5 AUTOAGRESE.....	28
2.5.1 Faktory podílející se na sebepoškozování.....	28
2.5.2 Autoagrese u vězněných osob jako psychologický mechanismus.....	32

2.6	NEJČASTĚJŠÍ	ZPŮSOBY
	AUTOAGRESE.....	33
2.6.1	Polykání	cizích
	těles.....	33
2.6.2	Řezné	rány
	kůže.....	35
2.6.3	Sypání prášku z inkoustové tuhy do spojivkového vaku.....	35
2.6.4	Skryté akce.....	35
2.7	AGRESE.....	
		37
2.7.1	Příčiny	vzniku
	agresivity.....	41
2.7.2	Sociální význam agresivního chování.....	42
2.7.3	Varianty	agresivního
	chování.....	43
2.7.4	Agrese, psychologický mechanismus ve vězeňské subkultuře.....	45
3	MECHANISMY PSYCHICKÉ ADAPTACE NA ZÁTĚŽOVÉ SITUACE.....	47
3.1.	ÚTOK.....	
		48
3.2	ÚNIKOVÉ OBRANNÉ MECHANISMY.....	48
4	NĚKTERÉ MECHANISMY SOCIÁLNÍCH STYKŮ.....	51
II	PRAKTICKÁ ČÁST.....	56
5	STANOVENÍ CÍLE, HYPOTÉZ A METOD ŘEŠENÍ.....	56
5.1	CÍL.....	56
5.1.1	Metody	
	řešení.....	58
5.1.2	Fáze řešení.....	58
5.1.3	Charakteristika	zkoumaného
	vzorku.....	59
5.1.4	Složení	zkoumaného
	vzorku.....	59
5.2	OVĚŘOVÁNÍ HYPOTÉZ.....	60
6	VYUŽITÍ PRO PRAXI.....	66

ZÁVĚR.....	68
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	70
SEZNAM PŘÍLOH.....	71

ÚVOD

Tématem mé práce jsou Pravděpodobné psychologické mechanismy vězeňského života, tedy mechanismy, které osoby ve výkonu trestu odnětí svobody využívají ve svém životě vězně. Toto téma jsem si zvolil jednak proto, že práce u policie mě často přivádí do styku s odsouzenými, dále úzká spolupráce s vězeňskou službou ČR a hlavně proto, že jde o problematiku z mého pohledu velice zajímavou, ale zároveň málo diskutovanou a prostudovanou. Touto prací se pokouším proniknout do skrytého života vězeňské subkultury, a poodhalit probíhající psychologické mechanismy. Tušíme jaké psychologické mechanismy zde probíhají, ale jen obtížně určujeme jak probíhají. Osoby ve výkonu trestu odnětí svobody v této oblasti svého života mlčí a jen malé procento psychologických mechanismů se nám podaří odhalit.

Cílem této práce je zjistit jaké psychologické mechanismy osoby ve výkonu trestu odnětí svobody používají k řešení zátěžových situací, které vyplývají z uvěznění. Ke zjištění těchto skutečností užiji ve výzkumné části metody dotazníku. Pro praxi budou užitečné zejména poznatky o agresivních odsouzených, o odsouzených, kteří se hůře vyrovnávají se zátěžovými situacemi ve VTOS.

Práce je rozdělena do čtyř samostatných kapitol. V první části se zabývám sociálním učením, tedy mechanismy, kterými se osoby ve výkonu trestu odnětí svobody přizpůsobují požadavkům vězeňského života. V další kapitole jsou podrobně rozebrány jednotlivé zátěžové situace, působící na osoby ve výkonu trestu odnětí svobody. Jedná se zejména o frustraci, stres, deprivaci, konflikt, agresi a autoagresi. Následující kapitola pojednává o mechanismech psychické adaptace na zátěžové situace, tedy mechanismy, které osoba ve výkonu trestu odnětí svobody v zátěžové situaci prožívá, a které vedou k odbourání působící zátěžové situace. V poslední kapitole je rozebráno vnímání některých mechanismů sociálních styků, vztahy, vzájemné působení osob ve výkonu trestu jak mezi odsouzenými, tak i co se týče vězeňského personálu. Práce dále obsahuje přílohy, které ukazují jednotlivé druhy sebepoškození u odsouzených.

V této práci se tedy pokusím odhalit pravděpodobné psychologické mechanismy, které osoby ve výkonu trestu odnětí svobody nejčastěji používají, jakým způsobem reagují na vzniklé situace vyplývající z výkonu trestu.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1. Sociální učení

Sociální učení je způsob, kterým se jedinec učí přizpůsobovat se požadavkům svého společenského prostředí a osvojuje si názory, postoje a hodnoty skupin a společnosti, ve které se vyvíjí.

Sociální učení, jako každé učení, probíhá v podstatě na základě vytváření podmíněných spojů, které se vypracovávají odměnou za správné, resp. žádoucí chování a trestem za nesprávné, resp. nežádoucí chování. Při učení odměnou se chování, které se sociálně odměňuje, upevňuje, fixuje. Při učení trestem „odučuje“ chování, které se sociálně trestá.¹

V sociálním učení má zvláštní význam tzv. sociální zpevnování, což znamená, že se jako odměna nebo potrestání používají sociální motivy – pochvala, zahanbení, povzbuzení apod.

Psycholog Jan Čáp vymezil tyto nejdůležitější formy sociálního učení:

1.1 Učení napodobováním

Jestliže jedinec pozoruje určitý způsob chování (jednání) a je k němu motivován, pak si osvojuje a upevňuje tento způsob chování či jednání.

Vězeň má neomezené možnosti pro napodobování. Motivace k tomu je velmi často **pozitivní** (chce se dostat do kriminální substruktury, imponuje mu, nastoupil na cestu prohlubování svého nedostatečného kriminálního vzdělání), avšak motivace může být i **negativní** (bojí se projevit jiný názor, aby se vyhnul šikanování či násilí, chce mít klid a pokoj, nemá předpoklady k účinnému odporu), nebo **ambivalentní** (očekává, co z toho všeho bude, bojí se, ale cítí vzrušení z možného nového neznámého).

Proč ale nedochází k napodobování chování některého ze členů vězeňského personálu? Pravděpodobně je to z toho důvodu, jelikož se velmi brzy vytváří ve věznici bariéry typu „my“ a „oni“. Tyto bariéry jsou téměř nepřekonatelné.

¹KOVALÍKOVÁ, V. *Sociální psychologie*. Praha: SPN, 1980.

1.2 Učení sociálním zpevnováním

1.2.1 Sociální odměňování

Způsoby chování (jednání) jedince, které jsou sociálně odměňovány se upevňují.

Velmi často se zpevňuje sociálně nežádoucí chování. Co ve vězení může sloužit jako odměna? Někdy peníze, tabák, droga. Častěji příležitost imponovat zkušenějšímu spoluvězni s rozsáhlejší kriminální kariérou. Dále snaha být definitivně přijat do skupiny, nežádka i odměna typu posloužit neformálnímu vůdci. Bez významu není ani odměna typu být vybrán, aby se mi zkušenější svěřil, či dokonce si ode mne nechal poradit. Typickou odměnou je i pochvala z odpor či nepodlehnutí požadavkům ze strany vězeňského personálu. Vrcholnou pochvalou je bezpochyby vítězství nad „bachařem“.

1.2.2 Sociální trestání

Sociální trestání (záporné hodnocení) určitého způsobu chování či jednání jedince

- buď tlumí tento způsob chování či jednání
- nebo nemá zjevné účinky
- nebo vede k úniku, k předstírání, k negativistickému zesílení potrestaného způsobu chování
- nebo vede k dezorganizaci chování a jednání, popřípadě k patologickému vývoji jedince.

Kriminální substruktura trestá velmi účinně. Tělesné násilí nelze vyloučit, avšak neúčinnějším trestem je vyloučení ze skupiny, přerušení kontaktů. Vězeň stojící mimo sociální plurál je v krajně bezvýchodné situaci, protože jinde nemůže být přijat. Naopak sociální trestání ze strany vězeňského personálu obvykle nemá zjevné účinky nebo častěji vede k negativistickému zesílení potrestaného způsobu chování. Permanentní nebo masivní sociální trestání plynoucí z vězeňské subkultury může vést i k dezorganizaci chování trestaného, či vzácněji k jeho patologizaci. Také vyobcování z kriminálního společenství je psychicky velmi trýznivé a ani nelze patologizaci vyloučit. Vězeňská subkultura trestá i neposkytnutím pomoci a tím, že se spoluvězně nezastane, že je k jeho osudu lhostejná.

1.3 Učení sociální anticipací

Jestliže referenční skupina (nebo osoba se silným vlivem na jedince) projevuje očekávání určitého způsobu chování a jedinec to percipuje, pak se jedinec chová tímto způsobem a při opakování této situace si osvojí takový způsob chování či jednání.

Vězeň není ze strany vězeňské skupiny přímo odměňován, ale anticipuje, že by se tak mohlo stát. Očekávaná odměna řídí chování ještě účinněji, než odměna reálná. Ve vězení není často důvod ke spěchu. Co se uskutečňuje pomalu, to se uskutečňuje důsledně.

1.4 Observační či zástupné učení

Jedinec si osvojuje takové způsoby chování či jednání, které jsou sociálně odměňovány v činnosti jeho modelu.

Zástupné učení je v penitenciární realitě dosti běžnou záležitostí a to nejčastěji u zkušenějších recidivistů. Ti už vědí, jak to ve věznici chodí. Poznali to dříve. Proto se rychleji učí. Vystačí jim příklad modelu. Brzy jeho pomocí poznají i to, co dříve ve vězení nebylo či co je nového. Rychleji si najdou i své místo v hierarchii vězeňské subkultury, který určuje, kdo je boss, kdo patří k jeho souputníkům a kam až sahají meze obyčejných přestávků. Kdo by si dovilil rozlišovat v pořadí dominance nepřesně, je stejně rychle a tvrdě poučen.

1.5 Učení identifikací

Jedinec si osvojuje způsoby chování či jednání, cíle, normy a hodnoty, které chápe jako podstatné znaky svého modelu.

Identifikace jako ztotožnění se s modelem hraje ve vězeňské subkultuře pravděpodobně u některých pachatelů mimořádnou roli. Nejčastěji se projevuje napodobováním způsobu chování neformálního vůdce. Rovněž se někdo zase identifikuje s agresorem, což představuje cestu k přežití v krutých podmínkách kriminální skupiny. Vyloučit nelze ani identifikaci s ideálem, s osobou právě fyzicky nepřítomnou a

„zůstávající“ zde svou dřívější pověstí, vzniklou jejími skutečnými nebo domnělými činy a předávanou tradicí.²

²ČÁP, J. *Psychologie mnohostranného vývoje člověka*. Praha: SPN, 1990.

2. Zátěžové situace

Každý člověk reaguje na jednotlivé zátěžové situace rozdílně, a používá různé druhy psychologických obranných mechanismů. Pravděpodobné psychologické mechanismy, které používají uvězněné osoby, jsou zřejmě stejné jako u osob, které reagují na zátěžové situace mimo vězeňské zařízení. Jediný rozdíl spatřuji v mnohdy nečekané reakci na zátěžovou situaci vyplývající z vězeňského prostředí. Zátěžové situace, a jejich bezvýchodnost, které působí na uvězněné osoby ve vězeňské subkultuře mohou vyvolat neřešitelné situace, které jsou ze strany odsouzených řešeny mechanismy jako je např: konflikt, verbální a fyzická agrese, autoagrese.

2.1 Frustrace

Jestliže se zacílenému chování individua postaví do cesty překážka a je tak znemožněno dosažení cíle, vzniká situace frustrace, tedy situace bariéry. Frustrací se označuje buď vnější situace vyznačující se bloádou uspokojení, nebo vnitřní psychický stav vyvolaný touto situací, anebo vnější projevy frustrace, frustrované chování. Od situace frustrace je tedy nutné odlišit intrapsychický stav frustrace, který je důsledkem frustrující situace a jehož podstatou je nedosažení cíle, a dále frustrované chování, tj. behaviorální reakci na situaci frustrace, resp. projev vnitřního stavu frustrace. Situace frustrace vyvolává různé negativní emoce (neuspokojení, zklamání, pocit neúspěchu atd.) a napětí z neuspokojené potřeby. M. Nakonečný upozorňuje na rozdíl mezi vnějšími a vnitřními zdroji frustrace. Zásadně lze rozlišovat následující druhy frustrujících situací:

- Vnější překážku, která může mít formu buď fyzické, nebo psychické bloády (exogenní frustrace), příkladem první formy je skutečná fyzická překážka (zamčená místnost, vlak, který ujel), příkladem druhé je zákaz nějaké cílové aktivity.
- Vnitřní překážku, vnitřní psychickou bariéru, zábranu (např. morální) realizovat uspokojení nějaké potřeby (třeba vzít si něco bez dovolení nebo mít sexuální styk, který subjekt cítí jako hříšný, nedovolený apod.). Člověk se tedy může frustrovat i sám (endogenní frustrace ze zábran vnitřního původu).

Klasickou definici frustrace podal S. Rosenzweig: Frustrace se objevuje, kdykoli se organismus setkává s více či méně nepřekonatelnou překážkou nebo obstrukcí na své cestě k uspokojení některé životní potřeby. Existují ovšem jednak drobné každodenní frustrace, jednak významné životní frustrace vyplývající zejména ze sociálních potřeb.

Tentýž autor zavedl pojem frustrační tolerance, který vyjadřuje interindividuálně odlišnou způsobilost individua odolávat frustrující situaci jako frustrujícímu vlivu. Kolektivní frustrace jsou snesitelnější než frustrace individuální. Člověk, který trpí frustrací sám, jí snáší obtížněji, než když ví, že jsou stejně frustrováni mnozí. Empiricky založené jsou některé hypotézy o reakcích na frustraci, např. hypotéza frustrace - agrese, podle které je agrese vždy důsledkem frustrace, hypotéza frustrace - regrese, podle níž frustrace vede k primitivizaci chování, hypotéza frustrace - fixace.³

Frustrace může vést k dvojímu zaměření agrese: buď proti jiným osobám, nebo proti sobě samému. Dochází tedy k trestání druhých nebo sebe sama.

Jako frustrující tedy označujeme situaci, kdy je člověku znemožněno uspokojit nějakou, subjektivně důležitou potřebu, ačkoli si myslel, že uspokojena bude. Frustrace je neočekávaná ztráta naděje na uspokojení. Taková situace vyvolává prožitek zklamání a stimuluje reakce zaměřené na vyrovnaní nepříznivé bilance. Pozitivní očekávání při jejím vzniku hraje důležitou roli. Pokud člověk nic dobrého nečeká, nebývá zklamán. Lidé často říkají "raději se nebudu těšit, aby se to nepokazilo". Omezení očekávání je jednou z obranných reakcí. Frustrace bývá překonávána prostým odložením uspokojení či posílením vytrvalosti řešení vzniklého problému, event. změnou motivu. Frustrace je relativně častá varianta zátěže, která nemusí vyvolávat nepřiměřené reakce a může být do určité míry žádoucí zkušeností, protože nutí člověka hledat jiné řešení a napomáhá tak rozvoji schopností. R.B. Cattell vypracoval tzv. křížovatky frustrovaného jedince, tj. následující alternativy možných důsledků rozvíjející se frustrace (viz. příloha č.1).

³ NAKONEČNÝ, M. *Lexikon psychologie*. Praha: Vodnář, 1995.

2.2 Stres

Termín stres má v současnosti mnohem širší použití, označuje se jím např. i zátěžové situace nebo stav individua. Z psychologického hlediska lze stres chápat jako stav nadměrného zatížení či ohrožení. Stres vzniká tehdy, působí-li na člověka nadměrně silný podnět dlouhou dobu nebo ocitne-li se v nesnesitelné situaci, jíž se nemůže vyhnout, a setrvává-li v ní. Situace psychické zátěže, stresu, má za následek nadměrné vzrušení, na něž organismus odpovídá nejprve poplachovou reakcí, která po určité fázi rezistence přechází v pokus o adaptaci a nepodaří-li se, ve vyčerpání.

Poplachová reakce vyvolává významné fyziologické změny: zvýšenou srdeční činnost a zvýšený krevní tlak, pokles teploty kůže, řadu hormonálních změn apod.: ty jsou doprovázeny emocemi neklidu, ohrožení a dalšími negativními pocity podle povahy situace. Není-li individuum schopno se se stresem vyrovnat, dochází k vyčerpání a v extrémních případech i ke smrti. Stres vyčerpává zásoby adaptační energie, které nejsou nevyčerpatelné. Dlouhodobé přebývání v extrémních podmínkách vyvolává složité změny fyziologického, psychologického a psychosociálního fungování člověka.

Uvažujeme-li o vztahu stresu a frustrace, můžeme říci, že stres je v podstatě frustrací silné motivace: žije-li jedinec v nadměrně hlučném prostředí nebo v nešťastném manželství a nemůže-li z těchto situací vystoupit, je tím vlastně frustrována jeho potřeba vyhnout se takovým nesnesitelným situacím, které ho stále iritují. Nachází se v situaci trvale silné frustrace, ve stresové situaci, v níž není možná adaptace. Negativní vlivy působící ve stresových situacích se nazývají stresory a mohou mít fyzickou, sociální, resp. psychickou povahu. Současná civilizace a kultura jsou zdrojem řady stresorů.

Stresory působí prostřednictvím emocí, zejména strachu a hněvu, a ty jsou spojeny s činností autonomní nervové soustavy, primárním důsledkem stresující situace je negativní emočně vegetativní napětí. M. Machač, H. Macháčová, J. Hoskovec⁴ považují za základní symptomy stresu zvýšenou vzrušivost nebo naopak utlumenost, křečovitost, nesoustředěnost, projevy zkratkovitého jednání, zhoršenou koordinaci. Jestliže se stal stres chronickým např. neschopnost smířit se s uvězněním, a dospívá se k bodu, kdy nelze věřit v lepší budoucnost, pak jako možnost vystupuje sebevražda jako alternativní mechanismus adaptace.

⁴MACHAČ, M., MACHAČOVÁ, H., HOSKOVEC, J. *Emoce a výkonnost*. Praha: 1985

Charakteristické znaky stresových situací:

- Neovlivnitelnost situace - člověk vnímá určitou situaci s větší pravděpodobností jako stresovou, když ji považuje za neovlivnitelnou.
- Nepředvídatelnost vzniku zátěžové situace - nemožnost předvídat určité události a připravit se na jejich zvládnutí zvyšuje pocit intenzity stresu.
- Subjektivně nepřiměřené, nadměrné nároky - nároky určité situace mohou dosahovat až na hranici možností určitého člověka.
- Životní změna, která vyžaduje značné přizpůsobení - omezuje dosavadní zvyklosti a znehodnocuje dosud funkční strategie chování.
- Subjektivně neřešitelné vnitřní konflikty.

2.2.1 Fáze reakce na stres

Proces reakce na stres je členěn na několik po sobě následujících fází.

- Fáze uvědomění zátěže – tj. prožívání a interpretace určité situace jako stresové. Způsob jakým člověk nějakou, potenciálně stresovou situaci vnímá, závisí na jeho zkušenosti, jeho aktuálním stavu, schopnostech, ale i na sociální podpoře, kterou má.
- Fáze aktivace psychických obranných reakcí – (může jít např. o popírání reality, tendenci k izolaci ze situace, která je hodnocena jako neúměrně zátěžová apod.).
- Fáze aktivace fyziologických reakcí – fyziologické adaptační mechanismy jsou spuštěny psychickými podněty (mohou být stimulovány i jinak, somtickou cestou). Všechny tři fáze následují velice rychle po sobě.
- Fáze zvládnání (copingu) – hledání strategií, které by mohly vést ke zmírnění účinků stresu.
- Fáze prvních chorobných příznaků – uvědomění si, že jde o závažnější a trvalejší obtíže.
- Fáze diagnostikování stresem podmíněné poruchy – (nejčastěji jde o psychosomatické onemocnění).

Stresujícími situacemi, jež popsanou reakci vyvolávají, mohou být vyjímečně

zážitky, vymykající se běžné lidské zkušenosti, ale i relativně běžné zátěže, které zažije každý člověk, jako je smrt někoho blízkého, závažnější nemoc, ztráta zaměstnání, příp. uvěznění. Prožitek nadměrné zátěže nebo ohrožení je spojen s různými psychickými reakcemi, které obvykle přetrvávají i v dalších fázích.

2.2.2 Psychické reakce na stres

- Změna emočního prožívání – je obvyklou reakcí na zátěž, zejména pokud by trvala delší dobu. V závislosti na typu osobnosti i na vnější situaci může mít emoční reakce různou kvalitu: Úzkost – člověk reaguje na stres pocitem napětí a obav z nějakého, blíže neurčeného ohrožení. Vztek a agrese – člověk má tendenci se proti stresujícím vlivům bránit, a proto se mnohdy chová agresivněji než za normální situace. Deprese – smutek jako reakce na pocit neřešitelnosti určité zátěžové situace. Apatie – rezignace a uzavření se do sebe jsou výrazem pocitu bezmocnosti nalézt přijatelné řešení.
- Oslabení kognitivních funkcí – V zátěžové situaci se zhoršuje úroveň logického uvažování. Významnější změna emočního ladění může zatěžovat zpracování informací (např. úzkost zvyšuje celkové napětí a negativně ovlivňuje koncentraci pozornosti), rušivě mohou působit i různé asociace a vtíravé myšlenky, vyvolané zážitkem stresu.
- Uvědomění zátěže aktivizuje psychické obranné mechanismy – Obranné reakce mohou být různé, individuálně specifické. Jejich smyslem je zachování psychické rovnováhy jedince.

2.3 Deprivace

Deprivace je stav, kdy některá z objektivně významných potřeb, biologických i psychických, není uspokojována v dostatečné míře, přiměřeným způsobem a po dostatečně dlouhou dobu. Deprivační zkušenost patří k nejzávažnějším zátěžovým vlivům, může nepříznivě ovlivnit psychiku jedince, resp. jeho vývoj vůbec. Patogenní význam deprivace je závislý na období, kdy k ní došlo. Ve vztahu k různým základním psychickým potřebám lze mluvit o období zvýšené citlivosti k určitému typu deprivace. Dlouhodobá deprivace může vést ke vzniku specifických psychických poruch.

- Deprivace biologických potřeb – Ohrožuje přímo tělesné i duševní zdraví jedince a při dlouhodobějším trvání vede k závažnému poškození až smrti postiženého.
- Člověk může strádat v oblasti stimulace, to znamená, že mu chybí žádoucí množství a variabilita smyslových podnětů.
- Výchovné a výukové zanedbávání představuje variantu deprivace v oblasti potřeby učení. Jedinec, který je zanedbávání vystaven, se pak nemůže rozvíjet požadovaným způsobem, protože nemá potřebnou příležitost k učení. Může se pak okolí jevit jako mentálně postižený, ačkoli mu chybí pouze potřebná zkušenost.
- Závažnou formou je citová deprivace, kdy chybí stabilní a spolehlivý vztah.
- Při omezení přiměřených mezilidských kontaktů mluvíme o sociální deprivaci.

2.4 Konflikt

Konfliktnost je v samé podstatě člověka, a je výrazem jeho situace ve světě. Mnohé konflikty plynou z rozporů mezi spontánními tendencemi individua a sociální podmíněností jejich realizace. Sigmund Freud pokládal konflikty za východisko psychického pohybu a přisuzoval jim značný psychologický význam. Kulturní antropologové potvrzují, že kultury, v nichž chybějí konfliktní situace (v nichž jsou např. děti vychovávány bez zvláštních zábran), vývojově stagnují.⁵

Je nemyslitelné představit si život člověka bez konfliktů. Konflikty vznikají mezi námi, konflikty vznikají v nás. Tvrdí-li vám někdo, že je bez konfliktů, lze buď vám nebo sobě. Čím více se existence zejména vnitřních konfliktů bráníme, čím více je popíráme, odkládáme jejich řešení, tím více se tyto neřešené konflikty promítají do našeho chování (nezřídka se stávají zdrojem psychických poruch) a stávají se zdrojem konfliktů interpersonálních. Konflikty jsou tedy přirozeným důsledkem psychického založení člověka, které samo o sobě je jednotou protikladů. V konfliktech se uplatňují příkazy a zákazy, hrozby trestu a vyhlídky na odměnu. Základní typy konfliktů vykazují následující charakteristiky:

- Konflikt apetence – apetence: subjekt se má rozhodnout mezi dvěma objekty, zhruba stejně atraktivními. Tento typ konfliktu je nejlehčí a bývá

⁵ SPURNÝ, J. *Psychologie násilí*. Praha: Eurounion, 1996.

přirovnáván k situaci Buridanova osla, před nímž leží ve stejné vzdálenosti od něj dvě otýpky sena, osel se nemůže rozhodnout pro žádnou z nich a umře hladem. Ve skutečnosti v konfliktu apetence – apetence vždy převládne jedna apetence nad druhou.

- Konflikt averze – averze: subjekt se musí rozhodnout pro jednu ze dvou nepříjemných alternativ. Reakcí na takový konflikt, který je nejtěžší, je odsouvání nepříjemného rozhodnutí, neboť čím více se subjekt „přibližuje“ k negativnímu rozhodnutí, tím silnější averzi prožívá, a proto se opět vrací k alternativnímu averzivnímu rozhodnutí. Jednu z obou averzí nakonec zvolit musí, což může být opět určeno neidentifikovatelnými činiteli, protože tady o volbě „rozhoduj“ spíše emoce než racionální analýza.
- Konflikt apetence – averze: subjekt se má rozhodnout pro objekt, který je současně přitažlivý a odpudivý, který současně budí touhu a odpor, přitom může jít o široké spektrum objektů od předmětu, který je atraktivní, ale drahý, až po osobu, která je fyzicky přitažlivá, ale povahově nesnesitelná apod. Averzivní je vše, co budí nejen odpor, ale i jiné negativní emoce, zejména úzkost. V této konfliktní situaci se subjekt obvykle po určité době rozhodování rozhodne pro náhradní cíl, pokud jeden z gradientů apetence nebo averze nepřeváží nad druhým, tj. subjekt se buď pro ambivalentní cíl rozhodne, nebo jej odmítne.

V psychologii je problematika konfliktu tematizována dvojnásobem:

- Jako problematika vnitřního konfliktu volby jednoho ze dvou nebo více neslučitelných daných cílů (obecně psychologický problém související s motivací).
- Jako problematika konfliktních sociálních vztahů (sociálně psychologický problém).

Lze říci, že vnitřní konflikty vyjadřují aktivaci dvou nebo více neslučitelných tendencí nebo dvou cílových představ a staví subjekt před volbu, rozhodnutí se pro jednu z těchto tendencí, pro jeden z daných cílů, zatímco vnější konflikt vyjadřuje střetnutí zájmů, postojů, motivů dvou nebo více osob.

2.4.1 Vnitřní konflikty

Vnitřní konflikty jsou hnací silou našeho chování. Jsou tím, co v nás vyvolává vnitřní psychickou tenzi. Tendence člověka zbavit se existujícího napětí je to, co nás nutí překonávat překážky, hledat náhradní řešení, zkoušet znovu a jinak. Jsou úzce propojeny s naším rozhodováním.

Vnitřní konflikty vznikají vždy, když se máme rozhodovat mezi dvěma, pro nás stejně významnými hodnotami, pro jeden ze dvou cílů. Vždy, když jsme něčím přitahováni a odpuzováni zároveň. Vždy, když se střetnou moje představy, tendence, zaměření s individuální či skupinovými požadavky, normami, hodnotami. Síla konfliktu závisí na tom, jaké tendence se v našem rozhodování střetávají. Nejslabší konflikt vzniká ze střetnutí dvou přitažlivých hodnot. Konflikt přitahování a odpuzování vytváří střední sílu konfliktu, nejsilnější je konflikt dvou odpudivých tendencí. Vnitřní konflikty ovlivňují naše vnímání, rozhodování, prožívání a naopak. Při vnímání, rozhodování, prožívání vznikají a rozvíjejí se vnitřní konflikty. Jejich existence se často stává zdrojem našich chyb v percepci, komunikaci, jednání.⁶

K vysvětlení chyb, kterých se dopouštíme v percepci chování druhých lidí (zejména v emočně nepříznivých situacích), přispívá teorie tzv. „kognitivní disonance“. Podle této teorie informace, které odporují našim představám, zkušenostem, našemu přesvědčení, v nás vyvolávají konflikt. Tento řešíme nepřijetím, odmítnutím odlišných a znepokojujících informací. Podvědomě z nich vybereme pouze ty, které nejsou v rozporu s našimi zkušenostmi či představami. Tak například odmítáme vnímat přátelské gesto jedince, kterého vnímáme jako agresora. A právě chybná percepcie, jako důsledek vnitřních konfliktů, spolu s negativními emocemi, které tento proces provázejí, jsou nejčastějšími příčinami vzniku, popřípadě neúčelného řešení konfliktních situací.

2.4.2 Interpersonální konflikty

Existence a nahromadění vnitřních konfliktů vyvolává v člověku potřebu vyrovnat se s nimi, řešit je. Napětí, vyvolané existencí konfliktu, zvyšuje naši citlivost k vnímání

⁶ VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 1999.

podnětů a situací, které by potřebu řešit vnitřní konflikt umožnily uspokojit. Při objevení se odpovídající podnětové situace (spouštěče) „ventilujeme“ (zvnějšníme, exteriorizujeme) vnitřní konflikt, což se projeví v našem chování. Nejčastěji jako manipulativní či agresivní chování.

Např. neuspokojená potřeba sociálního kontaktu člověka s ostatními vyvolává v tomto jedinci vnitřní napětí, konflikt. Na jedné straně existující tendence přiblížit se, na druhé straně obavy z odmítnutí. Přitahuje ho to, ale zároveň má strach. Vznikne-li situace, ve které jsou příznivé podmínky pro uspokojení jeho potřeby přiblížit se ostatním, situace, kde převažují přátelské, kooperativní vztahy, znejistí, a svůj strach ze selhání v nich „překryje“ chováním nepřiměřeným situaci (regresivním, agresivním). To má za následek protireakci okolí (negativní vztahy k němu) a potvrzení jeho dosavadní negativní zkušenosti, vzniká začarovaný kruh vnitřních a vnějších konfliktů.

Meziosobní konflikty vznikají jako důsledek snahy o řešení vnitřních konfliktů způsoby a prostředky, které jsou okolím vnímány jako agresivní či manipulativní.

V meziosobních konfliktech dochází ke střetu potřeb řešit vnitřní konflikty zúčastněných osob. „Vítězství“ v interpersonálním konfliktu neznamena vyřešení konfliktů vnitřních, ba právě naopak.

V životě se nejčastěji setkáváme s interpersonálními konflikty v podobě konfliktních situací. Podstatou těchto situací je konfliktní vztah, vyvolaný manipulativním či agresivním jednáním některého z účastníků situace vůči druhému účastníkovi interakce.

Na rozdíl od intrapsychických konfliktů, které se nemusí v jednání člověka výrazně projevit, nemusíme je postřehnout, jsou interpersonální konflikty zřetelnější, transparentnější. Snad pro onu čitelnost se rádi a často dopouštíme zjednodušujících vysvětlení při určování příčin jejich vzniku a jsme přesvědčeni o snadnosti jejich řešení.

Nejčastěji se vyskytujícím interpersonálním konfliktem je verbální konflikt – hádka (která může přerůst v konflikt fyzický). V průběhu hádky velmi často dochází k poruše v komunikaci mezi aktéry v tom směru, že původní spor o problém se přesune z roviny věcného řešení do roviny vztahové, interpersonální. Původní problém se tak vytrácí, a s ním se vytrácí v nenávratnu i schopnost jeho konstruktivního vyřešení. Co způsobuje tento „přesun“? Naše výběrové vnímání, naše neochota, neumění či neschopnost aktivně naslouchat. Vnímání konfliktů v jejich situačním kontextu, jako součásti konfliktní situace,

má svůj praktický význam v tom, že umožňuje stanovit místo a podíl jednotlivých činitelů přítomných při konfliktní interakci. Umožňuje lépe pochopit vztahy mezi vnitřními a vnějšími konflikty a jejich zdroji. V neposlední řadě umožňuje posoudit míru vlivu osobnostních a situačních faktorů na vznik a rozvoj konfliktu.

V situacích, kdy nemůžeme dosáhnout svého cíle, kdy není uspokojena některá naše potřeba, pocítujeme napětí, vnitřní konflikt. Naše snaha o vyřešení vnitřního konfliktu může mít podobu únikové nebo agresivní reakce. Neřešené či neuspokojivě řešené vnitřní konflikty se ve spojení s podnětovou situací aktualizují a stávají se "katalyzátorem" našeho vnímání, prožívání a chování.

Mezi osobnostní dispozice „předurčující“ nás k neadekvátnímu prožívání vnitřních konfliktů - a následně ke konfliktogenním projevům lze přiřadit především:

- Omezenou či sníženou schopnost reálně vnímat realitu (nižší úroveň obecných rozumových schopností),
- Myšlenkovou rigiditu (strnulost, lpění na tradičních schématech),
- Emoční labilitu (citová nevyrovnanost),
- Irritabilitu (popudivost),
- Zvýšenou sugestibilitu (sklony nekriticky přijímat cizí názory),
- Nedostatek sebevědomí,
- Zvýšenou agresivitu,
- Maladaptabilitu (neschopnost přizpůsobení se),
- Impulzivnost (tendence k bezprostřednímu reagování),
- Sklony k anxietě (úzkosti),
- Extrapunitivitu (snaha svalovat vinu na jiného),
- Nedostatek vůle aj.

Existence těchto vlastností však apriori nezakládá konfliktní jednání. K jeho spuštění je třeba kombinace osobnostních dispozic, podnětové situace a motivu. Konfliktní jednání pak můžeme vnímat jako provokativní sdělení člověka o existenci neuspokojené potřeby, jako jeho signál o potřebě pomoci, snahu o znovunabytí rovnováhy.

Mezi nejčastěji uváděnými příčinami konfliktního jednání se objevují:

- Neschopnost (neochota) řešit své vnitřní konflikty (frustrované potřeby) jiným způsobem,
- Potřeba prezentovat svoji sílu, moc, s cílem zastrašit, ublížit, pomstít se,
- Snaha dosáhnout svého cíle jakýmkoli prostředky a za každou cenu,
- Snaha získat výhody, zisk,
- Přesvědčení, víra jedince, plnění norem skupiny, jejímž je jedinec členem,
- Obrana vlastních práv, potřeb, zájmů,
- Pozitivní zkušenost s tímto způsobem jednání v interpersonálních vztazích,
- Strach, úzkost,
- Potřeba řešit psychickou zátěž aktuální či dlouhodobě působící,
- Duševní porucha či porucha chování.

Uváděné příčiny se obvykle nevyskytují izolovaně, působí jich současně víc najednou. Jejich „rozmotání“ je předpokladem k účinnému řešení konfliktů.

Při kontaktu dvou, (popř. více) jedinců vznikají a rozvíjejí se vztahy, které díky rozdílným postojům účastníků kontaktu mají soupeřivý až konfliktní charakter - mluvíme o konfliktních situacích.

Psychologie vysvětluje konfliktní situaci jako zvláštní druh meziosobního styku mezi dvěma (popř. více) jedinci, v němž dochází ke střetu jejich představ, zájmů, postojů, cílů či hodnot. Vzniklý interpersonální konflikt se promítá do jednání účastníků, je základem konfliktní situace.

Konfliktní situace mají nejrůznější podobu a naše prožívání a chování v nich ovlivňuje řada činitelů. Konfliktní situace se od sebe liší především:

- Intenzitou "neslučitelností" postojů účastníků situace vyplývajících z cílů, které účastníci interakce sledují.
- Počtem účastníků konfliktní interakce, jejich rolemi, jednáním a vztahy mezi nimi.
- Způsoby, jak své postoje účastníci prezentují a prostředky, které k dosažení cílů používají.

- Podmínkami, zejména délkou trvání, způsobem vzniku, průběhem, následky. Incident je zvláštním typem konfliktní situace, která vzniká náhle, má výrazně konfrontační charakter, rychlý průběh. Iniciátor kalkuluje s momentem překvapení a svých cílů dosahuje převážně násilným způsobem. Konfliktní situaci lze chápat jako proces rozvíjení konfrontačních vztahů mezi účastníky, který má svůj průběh, dynamiku, své uspořádání. Strukturu konfliktní situace tvoří:
 - **Problémový jedinec a jeho jednání**
Za problémového jedince považujeme ty, kteří svým jednáním ohrožují či narušují veřejný pořádek, práva a oprávněné zájmy občanů, jejich majetek, zdraví a životy. Je obvykle iniciátorem vzniku konfliktní situace (incidentu). Pro jednání problémového jedince je příznačný sklon vnucovat svoje zážitky a postoje ostatním. Své zájmy prosazuje převážně agresivním způsobem, bez ohledu a často na úkor svého okolí. Není obvykle přístupný rozumovým argumentům.
 - **Oběť agrese**
Jedinec (skupina) vůči kterému - pro jeho vlastnosti, jednání, chování či sociální pozici - směřuje jednání aktéra, a hrozí mu materiální, fyzická či psychická újma.
 - **Ostatní účastníci konfliktní situace**
Jedinci, kteří jsou v určitém vztahu k aktérům konfliktní situace. Může jím být jedinec (skupina), který v zájmu ochrany ohrožených zájmů zasahuje proti problémovému jedinci tak, že podle konkrétních podmínek předchází či zabraňuje dalšímu jednání problémové osoby.
 - **Prostředky používané k dosažení cílů**
Všechno to, co zvyšuje intenzitu jednání aktérů i ostatních účastníků situace.
 - **Podmínky, v nichž se situace odehrává**
Vše, co v dané situaci vytváří její "rámec", co nepřímo, zprostředkovaně ovlivňuje příznivě či nepříznivě vznik, průběh a uspořádání konfliktní situace.

Spouštěcí faktory jsou takové situace, slova nebo projevy chování, jejichž výskyt způsobuje „nastartování“ násilného chování, vznik konfliktní situace. Pod jejich vlivem se mění vztahy mezi účastníky situace, potenciální nebezpečí násilí se mění na reálné. Mezi nejčastěji uváděné spouštěcí faktory patří:

- Averzivní stimulace

Každý z nás si jistě vybaví nepříjemné pocity vnitřního napětí a zvýšenou náchylnost k agresivním projevům v situacích, které jsou pro nás emočně nepříznivé, ze kterých bychom rádi unikli, ale nemůžeme.

- Disinhibice vyvolané drogami

„Odtlumení“ našich projevů, skrytých tendencí k jednání je typické pro osoby pod vlivem alkoholu, drog, léků. Jejich chování a jednání je jednou z nejčastějších příčin vzniku konfliktních situací.

- Přítomnost podnětů, které podporují násilí, nebo skupinová podpora

Násilné chování jedince (skupiny) jako důsledek vnějších podnětů. Násilné scény ve filmu, podpora násilného chování skupinou, jejímž je agresor členem.

- Psychotické interpretace "normálního" chování

Momenty, kdy díky své chybné percepci vidíme agresi i tam, kde není, sami díky svému paranoidnímu vnímání tak zakládáme na konflikt.

- Používání barbrů

„Barbrem“ se rozumí slova nebo fráze provokující či urážející jedince (skupinu), kterého se týkají.

- Očekávání odměny za násilí

Nejen hmotná, ale zejména sociální ocenění ze strany okolí startuje u některých jedinců potřebu vyvolat konflikt.

- Náhlé životní změny nebo stresory

Jejich vznik či řešení může mít za následek neadekvátní reakce v podobě konfliktního, agresivního jednání (např. uvěznění jedince, konflikty s odsouzenými, i s personálem).

Konfliktní interakci tvoří obecně pět navzájem na sebe navazujících fází:

1. Spouštěcí fáze

Můžeme registrovat takové projevy v chování jedince, které indikují odklon od jeho normálního, neagresivního chování. Signály hrozícího násilí: celkové rozrušení (nervozita a neklid, časté a rychlé pohyby rukou, výhružná gesta, podupávání chodidlem, upřený pohled z očí do očí, narušení vašeho osobního prostoru, bouchání do stolu, sevření pěstí, vypjaté držení těla, napjaté svaly v obličeji, škubání svalů na tváři nebo tiky, bouchání pěstí do dlaně, náhlá změna v chování, zblednutí tváří apod.). Včasná a přesná percepce zmíněných příznaků je jedním ze základních předpokladů pro zamezení šíření konfliktu.

2. Eskalační fáze

Projev se čím dál víc vzdaluje od základní hladiny chování. Bez intervence se snižuje možnost vrátit ho do původního stavu. Jedinec se nepřiměřeně zaměřuje na některý konkrétní jev (možná intervence: poradit, změnit prostředí, nabídnout jiné vnímání situace, alternativní řešení).

3. Krizová fáze

Roste fyzické, emocionální i psychické vzrušení, snižuje se kontrola agresivních impulzů, zvyšuje se pravděpodobnost přímého útočného chování. Nelze počítat s racionálním chováním.

4. Fáze uklidnění

Vysoká hladina fyzického a emocionálního vzrušení zůstává hrozbou poměrně dlouhou dobu po konfliktu, poté následuje postupná redukce tenze.

5. Fáze postkrizové deprese

Pro kterou je příznačná mentální i fyzická vyčerpanost, doznívání následků konfliktu. Ve vědomí oběti je prožitý incident vnímám jako dehumanizující, degradující záležitost, vyvolává ztrátu jistot, pocity beznaděje, nezřídka se objevují sklony přeceňovat pravděpodobnost dalšího násilí, roste nedůvěra a zvyšuje se opatrnost vůči novým situacím a lidem.

Vývoj konfliktu (příloha č.2).

2.5 Autoagrese

Autoagresí jinak také sebepoškozením rozumíme útok člověka proti vlastní osobě. Pojmem sebepoškození jsou běžně označovány ty děje, při kterých proti sobě člověk nějakým způsobem útočí tak, že důsledkem tohoto útoku je zřejmé poškození některé části těla. Každé sebepoškození je tedy výsledkem útoku, který provedl člověk sám proti sobě.

I potenciální velmi závažný útok proti sobě může být proveden tak, že nevznikne ani poškození orgánu, ani významné porušení jeho funkce. Jde např. o některá polknutí cizích těles. Budeme proto uvažovat nejenom o těch útocích při kterých vzniká trvalejší, orgány a jejich funkci narušující stav označovaný jako sebepoškození, ale také o těch útocích při kterých vznikající porucha je nepatrná, takže člověka nevyřadí z pracovního procesu, nebo je krátkodobá. Psychické mechanismy, které vedou k uskutečnění útoku proti sobě, ať již jsou jeho důsledky jakékoliv, mají četné společné rysy.⁷

Autoagresi chápeme jako projev agresivního chování, které může být zaměřeno jednak proti okolí, a to proti lidem, zvířatům a předmětům, jednak proti vlastní osobě. Agresivní chování považujeme za chování abnormální.

2.5.1 Faktory podílející se na sebepoškození

K sebepoškození dochází v důsledku souhry různých faktorů nebo podmínek. Jsou to tyto faktory:

1. Změna prožitku bolesti.

Vzniká dojem, jako by osoba, způsobující si poškození, prokazovala změněný postoj k prožitku bolesti. Tolerance bolesti zdá se být u ní větší. Při tom mohou mít jen malý význam přivykání a otužování, neboť receptory bolesti se těžko adaptují. Bolest je signál nebezpečí narušené tělesné integrity. Je zpravidla spojena s utrpením jako reakce celé osobnosti. Schopnost prožívat utrpení je však odvislá od vymezené upevněné existence a od sebehodnoty se vyznačující osobnosti. Lidem chatrné existence a nadaným menší sebehodnotou jako jsou často věznění pachatelé těžkých trestných činů, kteří si ve výkonu

⁷ DRTIL, J. *Autoagrese odsouzených 2.díl*. Bulletin SNV ČSR č.9, VÚP 1973.

trestu odnětí svobody způsobují sebepoškození, se nedostává resonance bolesti v utrpení a prožitek bolesti ztrácí na efektivitě.

2. Agrese zaměřená "dovnitř", sebestrestání.

Při povrchním posuzování odpovídá sebepoškození zostření trestu, které si člověk sám uloží. Často mu předchází těžko snesitelné vnitřní napětí, které je podmíněno chybením dovolené cesty "odtoku" agrese. Často je poranění vlastně myšleno, určeno pro někoho jiného, ale člověk se postihne "náhodou" sám. Co se zdá být jako náhoda, je však pernost s chováním dítěte, které proti rodičům zvednutou ruku obrátí proti sobě samému. Osobě, která poškozuje vlastní organismus, se nedaří zralé, dospělé vypořádání se s trestným činem, vinou a uloženým trestem. Regreduje proto na zkratkovité jednání.

3. Agrese zaměřená "navenek".

Psychologická analýza sebepoškození jako projevu obrácení agrese "dovnitř" vystihuje její význam jen z části. Při sebepoškození jde také o direktní neobměněnou agresi "navenek". Sebepoškození má pak charakter show a zběhne se často se značným motorickým výbojem. Provedou se fakirské činy, které mají polekat personál ústavu. Objevitel se má zděsit, rozmaže se krev atd. Podle všeho je tu probuzen onen prožitek síly, který doprovází agresi v úsilí po motorickém výboji. Motorický podíl agrese může vést k jejímu emocionálnímu "odvedení", jeho brždění však může zesílit její emocionální aspekt. Tak lze vysvětlit se sebepoškozováním někdy spojené chování, jež se může stupňovat až k záchvatům zuřivosti. Pozdější glorifikování určitého sebepoškození se strany spoluodsouzených povede se nejlépe vyprávěním, jak strašný to byl pohled pro zakročujícího. Dále je indirektní agrese navenek charakterizována větou: "Podívejte se, tak daleko jste mě dostali". Sebepoškozující se osoba usiluje o to agredovat své okolí tím, že se mu snaží připsat vinu na svém sebepoškození.

4. Sekundární zisk z nemoci

Pro narušené osobnosti může být nemoc velmi brzy a z rozličných motivů účelová. Člověk se tak stává z vlastní iniciativy pacientem a tím středem lékařských manipulací a různých opatření. Pro mnohé lidi tajemný a mocný aparát medicíny ujímá se pacienta. Diagnostické a terapeutické zásahy, které mohou být pro normálního člověka nanejvýš nepříjemné, jsou dobře snášeny a přijímány s disciplínou u dotyčného odsouzeného nevidanou. Zde třeba připomenout, že manipulace na našem tělesném povrchu mohou být libé, slastné povahy, v našem vývoji jsou to vlastně první slastné vjemy. Někteří lidé prokazují v tomto směru fixaci. Nezralost jako centrální znak psychopatických osobností je známa. Mohou zůstat v zajetí infantilních pocitů, takže také později všechny manipulace na jejich těle, nezávisle na jejich působení, prožívají s jistým libým, slastným akcentem a chtějí je opakovat.

5. Sadomasochistické tendence

V situaci výkonu trestu odnětí svobody může docházet k variacím pohlavního pudu, v nichž můžeme rozeznat narcistické, primitivní nebo perversní pudové tendence. Patologie sexuality ve vězeňských zařízeních se vyznačuje regresí libidinózních tendencí. Primárně nezralé osobnosti vykazují ovšem znaky v zostřené formě.

Z vyšetření Slugy a Grünbergera jsou zřejmé přímé vztahy mezi sexuálními tensemi a akty sebeporanění. Masturbační praktiky mají ve vězeňském zařízení často masochistický charakter nebo jsou provázeny sadistickými fantaziemi.

Z individuální terapie sebepoškozovatelů, kterou autoři prováděli, vyplývá, že excesivní masturbace a sebepoškození jsou v těsném, často zaměnitelném vztahu. Běží přitom o pokusy o vyřešení sotva snesitelných vnitřních tensí, které vězí v nezvládnutelných agresích a neuspokojené sexualitě. Zpravidla se nacházejí tyto vztahy u odsouzených s dlouhým trestem, ale mohou se projevit také u odsouzených s kratší délkou trestu, jde-li o těžce narušené osobnosti.

6. Aktuální změna situace výkonu trestu.

Určité sebepoškození vyžaduje provedení lékařských ošetření v nemocnici. Šablonovitá monotonie výkonu dlouhodobého trestu odnětí svobody se může pro některé osoby, jež nejsou schopny zabývat se samy sebou, vyvinout situaci, jejíž změnu si chtějí

vykoupit i za cenu sebepoškození a bolesti. Sebepoškození může být také alarmujícím signálem nouzové situace odsouzeného podmíněné exogenními faktory. Doporučuje se však právě ona sebepoškození, jejichž motivace se zdá být ve vnějších podmínkách, vyšetřit obzvláště se zřetelem na možné vnitřní konfliktové situace.

7. Osobnostní faktory.

Všeobecně možno sebepoškozovatele označit jako osobnost, která je v extrémní míře schopna nasadit tělo v boji s omezeními prostředí. Diagnosticky přitom jde o tyto druhy osobnosti:

- Psychopatické osobnosti: Jejich hlavním příznakem je neschopnost přijmout zátěžové vztahy a snášet vnitřní napětí. V psychopatickém syndromu jsou často slabě vyznačeny vztahy k vlastnímu tělu, což usnadňuje sebepoškození.
- Osobnosti s neurotickým vývojem nebo neurotickými reakcemi: Neurotikova nedostatečná schopnost přizpůsobení se a jeho záměrům neodpovídající efekty znamenají pro něj v nuceném společenství v nápravném zařízení značné obtíže. Dochází u něj ke zostření vnitřních konfliktů izolací od ostatních, introverzí a úzkostí. Tyto psychické problémy mohou vést složitými psychickými mechanismy k sebepoškození. Výrazné neurózy nacházíme u dospělých odsouzených ve srovnání s mladistvými delikventy dosti zřídka. Přesto je nápadné, že u sebepoškozovatelů zjišťujeme většinou neurotický vývoj a v anamnéze nacházíme diagnózu neurózy. U neurotických osobností se stává sebepoškození symbolicko-teatrálním předvedením vlastní psychologické konfliktové situace a tak jej lze také považovat za konversně-neurotický symptom.
- U slabomyslných: U těchto osob se může vyskytnout sebepoškození jako zkratkové chování. Může být napodobováním nebo zkouškou odvahy. Chybné představy o anatomii vlastního těla mohou vést k nebezpečným situacím.

2.5.2 Autoagrese u vězňených osob jako psychologický mechanismus

Ve výkonu trestu odnětí svobody se dostává odsouzený do šablonovitých forem prostředí, v nichž monotonie a stereotypie životního prostoru s řadou negativních vlivů neformálních skupin vězňů podmiňují - zvláště u dlouhodobého trestu, který zde máme především na mysli - vznik různých nepřírozených situací. Vězeňské systémy, založené na principech resocializace, se snaží tyto podmínky, pokud mají nežádoucí desocializační a patogenní vliv, redukovat na minimum různými prostředky konstruktivní a jiné kulturně prospěšné skupinové činnosti a zajistit tak předpoklady pro vlastní resocializační činnost. Přesto s sebou výkon trestu přináší nutně různé druhy zátěže, z nich resultující duševní napětí nebo dekompenzace labilních a velmi často abnormních osobností mohou vést někdy k výrazným poruchám chování, k abnormním, chorobným psychickým reakcím. Závažným druhem abnormních reakcí je sebepoškozování.⁸

Sebepoškození je třeba oddělit od sebevražděných pokusů a sebevražd. Sebepoškození je zpravidla k sebevraždě v psychologickém protikladu, ačkoli může být pojato jako varovný signál hrozící sebevražděného pokusu.

Naprostá většina sebepoškození nesměruje k úplné destrukci vlastního organismu, k ukončení života, jak je tomu u sebevražd. Při sebepoškození jde naopak o vyřešení nesnesitelného vnitřního napětí, čímž má být život lépe snášen. Klasické sebepoškození, jak jej zjišťujeme v situaci výkonu trestu u kriminálních osob, je k sebevraždě v recipročním vztahu.

Většina osob, které vykonávají trest odnětí svobody, je tvořena recidivisty. I mezi prvotrestanými je skupina osob, které se s jistou pravděpodobností dopustí znovu trestné činnosti a budou znovu odsouzeni. Už tato skutečnost, že člověk opakovaně realizuje trestnou činnost, může naznačovat jisté abnormity v jeho psychické činnosti.

Ve výkonu trestu vznikají pro kriminálního pachatele trvalé zátěžové situace. Zátěžové situace vyplývají z nezbytných podmínek výkonu trestu, který má nutně také represivní složku.

⁸ URBANOVÁ, M. *Bulletin SNV ČSR* č.8, 1972.

Důvody sebepoškození osob ve výkonu trestu odnětí svobody jsou různé, jednak se snaží domct se něčeho, něco si vynutit, ale na druhé straně se může jednat o náznak vnitřního problému, na který osoba upozorňuje sebepoškozením.

Autoagresi ve výkonu trestu odnětí svobody pozorujeme ve dvou základních podobách. Je to jednak forma zjevná (manifestní), jednak forma skrytá (latentní).

Zjevnou autoagresi uskutečňuje člověk, který nedokázal dodržet příkazy společenských norem, rozešel se s těmito normami, zjevně je popírá a dává tím najevo, že nemůže nebo nechce tyto normy respektovat. Skrytou autoagresi provádí člověk, který rovněž mohl být v tísnivé situaci, avšak je schopen využít k jejímu řešení mechanismy, které společnost uznává. Způsobuje si poranění nebo jiný patologický stav, o kterém tvrdí, že vznikl přirozenou cestou a využívá práva být léčen. Nechce se tedy se společností rozejít.

Zjevná autoagrese bude mít spíše charakter zkratkového jednání než skrytá autoagrese. Zjevná autoagrese znamená obvykle okamžité řešení dozrálé psychické situace. Při provedení skryté autoagrese jde o stav, při němž je postižený schopen ještě vyčkat.

2.6 Nejčastější způsoby autoagrese

2.6.1 Polykání cizích těles

Různí autoři se shodují, že vězňové polykají cizí tělesa proto, aby dosáhli různých výhod. Nelze přesně říci o jaké výhody se jedná. Polknutí cizího tělesa bývá kvalifikováno jako promyšlená, cílevědomá akce, jíž se odsouzený snaží vnutit společnosti svoji vůli. Polknutí cizího tělesa je často pro polykajícího velmi nepříjemné. Jestliže to přesto udělá, tak pro něj polknutí cizího tělesa musí představovat, alespoň v okamžiku akce, nějakou kladnou hodnotu.

Polknutí cizího tělesa je nejčastěji výrazem odreagování velkého afektivního napětí, které naroste po změně psychiky trvající různě dlouhou dobu. Někdy můžeme nalézt konflikt nebo jinou skutečnost, která proces, vrcholící polknutím cizího tělesa, zahájila,

jindy něco takového nenajdeme. Odsouzený se často snaží motivovat svůj čin. Vysvětluje, že polknul proto, že nebyl spokojen se spoluvězni na cele, nebo že mu rodiče neodpovídají na dopisy apod. Zjistíme, že se spoluvězni dobře vychází a nejsou mezi nimi žádné konflikty, že s rodiči neudrhuje styk už několik měsíců a že si na to nestěžoval. V těchto případech lze považovat vysvětlení polykajícího pouze za racionalizaci. Polknutí cizího tělesa lze pak klasifikovat jako odreagování s cílovým motivem.

Další skupinu tvoří ta polknutí cizích těles, která byla provedena promyšleně, uváženě, skutečně za účelem dosažení více či méně přesně vytýčeného cíle. Takový mechanismus, vedoucí k polknutí cizího tělesa, lze předpokládat u dostatečně inteligentních jedinců, kteří umí ovládat své chování. Psychický a somatický stav není před tímto polknutím změněn.

Samotná vysoká hladina afektivní tenze, velká pohotovost k akci by ještě nevysvětlovala, proč se u některých tato tenze vybijí právě polknutím cizího tělesa. Tento jev je možno vyložit tak, že při určitém funkčním stavu CNS, který odpovídá velkému rozrušení, dochází k přechodnému vyřazení vyšších center, která za normální situace nedovolí primitivní způsob reagování. Jsou-li tato centra takto vyřazena z funkce, pak k primitivnímu způsobu reagování dojde.

K tomu, aby docházelo k řešení nepříznivé psychické a somatické situace polknutím, je potřeba určité zkušenosti, popřípadě příkladu. Jde o tzv. "psychickou infekci". Tato zkušenost mezi odsouzenými je, předává se ústním podáním a instruktáží. Mnozí odsouzení jsou lidé sugestibilní, pro ty každé polknutí cizího tělesa, které se odehraje v jejich okolí, znamená skutečnost, která je svádí k napodobení. S tím, jak se zdokonaluje dovednost polykače, může docházet k polykání i při drobných konfliktech. Sportovní polykač nemusí polykat vždy sportovně, má k odreagování se polknutím dány předpoklady svým tréninkem.⁹

O charakteru akce si můžeme udělat určitou představu i z množství a tvaru těles, které bývají polykána. Množství spolykaných drobných tělísek signalizuje prosté odreagování se anebo snížený intelekt polykajícího. Přibývání cizích těles v trávicím traktu oznamuje trvalou nepříznivou psychickou situaci. Plně promyšlenou, cílenou akci by mohlo signalizovat jedno správně upravené polknuté těleso bez naděje na průchod trávicím traktem.

⁹ DRTIL, J. *Autoagrese odsouzených 2.díl*. Bulletin SNV ČSR č.9, VÚP 1973.

2.6.2 Řezné rány kůže

Útok proti sobě spočívá často ve způsobení si řezné rány kůže, při čemž může být porušeno podkoží a cévy. Nejčastěji jsou pozorovány řezné rány na dlaňové straně pravého a levého předloktí, zápěstí, v loketní jamce. Při jedné akci si odsouzený způsobuje jednu nebo více řezných ran. Vyjímečně jsou řezné rány na krku a na přední stěně hrudníku. Při tomto druhu poranění může dojít i k výraznější ztrátě krve, takže poraněný musí být intenzivně léčen, někdy i transfuzemi.

Řezání se lze charakterizovat jako akce, jimiž se odreagovala velká afektivní tenze odsouzeného. Ty akce, při kterých se postižený snažil nějak vyložit své chování, lze považovat za odreagování se, s účelovým motivem. Některé akce se odehrály v afektu, jiné neměly tento charakter.

Někdy se nahromadí velké afektivní napětí během krátké doby. Může se to stát bez patrného zevního podnětu, může se to stát během konfliktu a po konfliktu, může se to stát po uvědomění si nějaké skutečnosti, což v tomto případě působí jako zátěž. Pořezání se znamená vyvrcholení krizové situace a současně ve většině případů její závěr. U některých odsouzených docházelo po určité ztrátě krve k úlevě, vede to pak k tomu, že se řežou často i při malých rozladách, které by takto dříve neřešili.¹⁰

Pořezání se předchází změna psychiky vzniklá buď bez patrného podnětu ze zevnějšku nebo následující po zjiitelném zevním podnětu. Říznutí se samo je pak vlastně jakousi autoterapií nepříznivého psychického a somatického stavu.

2.6.3 Sypání prášku z inkoustové tuhy do spojivkového vaku

Jde o velmi nebezpečnou a v dnešní době již téměř nepoužívanou formou útoku proti sobě. Tito autoagresori pociťují bolest nějakou dobu po tom, co si nasypali prášek z inkoustové tuhy do spojivkového vaku. Po čase bolest přestává, oko výrazně slzí. Prášek z inkoustové tuhy nechávají odsouzení ve spojivkovém vaku různě dlouho. Podle délky ponechání prášku ve spojivkovém vaku a podle zájmu o ošetření můžeme dovozovat zda jde o účelové jednání či nikoli.

¹⁰DRTIL, J. *Autoagrese odsouzených 2.díl*. Bulletin SNV ČSR č.9, VÚP 1973.

Tuto akci provádí člověk rozrušený, změněný proti psychické normě obecné i své vlastní. Je puzen k tomu, aby změnil svoji nepříznivou situaci, snaží se o to, aby se vyřadil ze situace bez ohledu na následky. Tímto způsobem lze někdy dosáhnout cíle, který je udáván jako motiv, ve většině případů je to nemožné. To, co může odsouzený tímto svým jednáním získat, představuje mnohem menší hodnotu než to co ztrácí. Můžeme předpokládat i cílenou, promyšlenou akci u mistrných agresorů. Těžko lze předpokládat akci "sportovní".

Kromě již uvedených způsobů sebepoškozování jsou mezi odsouzenými zaznamenávány i jiné akce. Jsou to např. různé formy otrav, pokusy oběšení, různé druhy popálenin.

Ve většině případů nejsou tyto činy projevem dobře promyšleného, cíleného jednání, které se jim často přisuzuje. Ty důvody, které udávají odsouzení jako příčinu akce, nemohou při zvážení všech skutečností uspokojivě vysvětlit jejich chování. Ilusi zde propadají jak odsouzení, tak jejich vychovatelé. Pouze malou část akcí by bylo možno hodnotit jako akce promyšlené a cílevědomé. Ve většině případů se odsouzenému nepodaří potlačit nahromaděné afektivní napětí, které se pak vybijí činem, o jehož účelnosti nebyl schopen v kritickém okamžiku uvažovat. Někdy tento čin nějak vysvětluje, jeho vysvětlení však není uspokojivé. Za prakticky důležité lze považovat tu skutečnost, že téměř před každou akcí můžeme zjistit nějakou dobu trvající období, v němž se měnila psychika odsouzeného a stav jeho životních funkcí.¹¹

2.6.4 Skryté akce

Uskutečněním zjevné akce se člověk rozchází se společenskou normou, dává to zřetelně najevo, nekryje ani svůj čin ani sebe. Při skrytém provedení útoku proti sobě se člověk sice ohrožuje, ale na tomto podkladě se snaží využít společností uznávaného mechanismu, vztahu mezi pacientem a lékařem, společností zaručeným právem na léčbu. Rozchází se sice se společenskou normou, ale zastírá to.

¹¹ DRTIL, J. *Autoagrese odsouzených 2.díl*. Bulletin SNV ČSR č.9, VÚP 1973.

Tentýž druh akce se jednou může jevit jako akce skrytá, jindy jako akce zjevná. Odsouzený si např. napíchal jehlou naftu do břišní stěny. To přiznává, neskrývá to. Útok proti sobě je tedy zjevný. Jiný odsouzený si vpíchnul do stehenního svalu pomocí jehly a trubičky z umělé hmoty větší množství mléka. Nepřiznává, že by tento stav sám způsobil a je to odhaleno až při vyšetření. Tento útok proti sobě lze hodnotit jako skrytý.

Přesný přehled o skrytých akcích, jejich množství a druzích není. Plyne to z charakteru těchto útoků proti sobě. Vyskytují se občas malé epidemie zánětů spojivek. Postižení nepodají často věrohodnou anamnesu. Často je napadána kůže. Odsouzení si způsobují popáleniny, poleptání. Někdy kůži naklepávají kartáčkem na zuby a snaží se tak vyvolat si dermatitidu.

Pod kůži vstříkují sliny, mléko. Tyto tekutiny si vstříkují také do svalů a vyvolávají si tak abscesy. Je pravděpodobné, že skrytých akcí může být prováděno mnohem více než je zaznamenáváno, a jinými technikami, než těmi, které jsou známy.

Odsouzený se skrytou akcí vyřazuje ze situace, kterou nepříznivě prožívá. Ovládne se lépe než při zjevné akci. K těmto skrytým útokům nedochází v afektu, nepůjde pravděpodobně o odreagování se. I když se odsouzený cítí nepříjemně, ovládne se natolik, že se do jisté míry plánovitě vyřadí z této situace. Po provedeném útoku musí ještě nějakou dobu vyčkat než využije zdravotnické služby. Umí se tedy přemáhat.¹²

2.7 Agrese

Agresivní chování lze definovat jako porušení sociálních norem, omezující práva a narušující integritu živých bytostí a neživých objektů. Jde o symbolické nebo reálné omezování, poškozování a ničení. Agresivitu lze chápat jako sklon k takovému jednání. Agrese označuje aktuální projev takového chování.

Agresí tedy rozumíme destruktivní chování, směřující k fyzickému, slovnímu nebo symbolickému útoku vůči jedinci (předmětu).¹³ Cílem agrese je zastrašit druhého, zmocnit se objektu či ho odstranit, jinému zmařit a sobě zajistit společenské výhody. Cílevědomé

¹² DRTIL, J. *Autoagrese odsouzených 2.díl*. Bulletin SNV ČSR č.9, 1973.

¹³ SPURNÝ, J. *Psychologie násilí*. Praha: Eurounion, 1996.

prosazování se děje v prostředí psychosociálních vztahů, ovlivňujících volbu nástrojů agrese, která pak může být kultivována.

Agresivní chování je obvykle prostředkem, jak dosáhnout uspokojení, kterému stojí v cestě překážky. Je jedním z obranných mechanismů, který řeší problém útokem na překážku, respektive na zdroj ohrožení (případně na takový cíl, který se tak jeví). Agresivní chování bývá stimulováno prožitkem hněvu, vzteku, který je spojen s uvědoměním zátěže. H. Arendtová připomíná, že hněv vzniká nejspíše v situaci, o níž se lze domnívat, že by nemusela být neměnná.¹⁴ Pokud si člověk myslí, že už se nedá nic dělat, bude častěji volit jiný obranný mechanismus. Například se v takové situaci raději vzdá, bude reagovat emočním prožitkem smutku, deprese či beznaděje. Může se tak chovat i proto, že není naučen bojovat a rezignace je jeho preferovaným obranným mechanismem. Agresivní jednání může být prostředkem k uspokojování osobně významných potřeb, ale stejně dobře se může sama stát cílem. Stává se zdrojem jistoty vlastních kompetencí, které lze kdykoli použít. Může být uspokojující i proto, že potvrzuje vlastní moc.

Agresivní chování je velmi pestré, od slovního „nevinného“ špičkování, přes nadávky a výhrůžky, agrese proti předmětům, až po fyzické násilí vůči osobám. Může se jednat o agrese otevřenou, přímou (proti člověku, vůči kterému agresor něco má), nepřímou (proti hodnotám významným pro jedince), přesunutou (vybití si vzteku na „náhradním“ objektu), popřípadě imitativní (šikanování nováčků jako nápodoba chování svých předchůdců) nebo invertovanou agrese (autoagrese, jejíž extrémní formou je sebevražda). Tendenci člověka jednat agresivně zvyšuje:

- Pocit bezmoci, nemožnost alternativních voleb,
- „provokující“ verbální i neverbální projevy,
- existence znaků či scén prezentujících násilí,
- úspěch, který tímto jednáním dosáhl, event. schvalování agresivního jednání okolím,
- pocit sounáležitosti s agresivně laděným davem,

- situace konfrontační, soupeřivé, s prvky násilí,
- intoxikace alkoholem, drogami, léky.

¹⁴ ARENDOVÁ, H. *O násilí*. Praha: Oikumene, 1996.

Definice agrese není jednoduché přesně vymežit. Velký sociologický slovník¹⁵ naznačuje, že jednoduchá definice je stejně obtížná jako volba mezi teoriemi, které se snaží agresi vysvětlit, protože pojem agrese předmětně úzce souvisí na jedné straně a násilím a zlem a na druhé straně s neutrálnějšími pojmy jako je donucení a moc. V zásadě jsou zde předloženy tři typologicky odlišitelné teorie agrese.

Teorie vrozeného sklonu k agresi:

Nejvýznamněji ji reprezentuje Freudova psychoanalytická koncepce, která je založena na předpokladu existence dvou soupeřících instinktů v lidské osobnosti nazývané Eros a Thanatos se obrací vně osobnosti a mění se v agresi. Toto pojetí ovšem nebylo psychoanalyticky obecně přijato.

Sporným se stalo to, zda agrese je synonymem destruktivity nebo jen reakcí na různé životní frustrace. Dalším sporným bodem se stalo, je-li agrese pudem uspokojujícím vlastní instinktivní cíle nebo pouze energií, která slouží egu, umožňuje překonávat různé životní obtíže a dosahovat vytčených cílů. V psychoanalýze nejde o filosofickou diskusi povahy agrese, zde je člověk dobrý nebo zlý. Klinickým pozorováním lze totiž dokázat agresivitu u každého jedince. Problém pak zůstává v tom, co jedinec s dispozicí k agresivitě udělá. Jestli je schopen ji potlačit, může se obrátit proti němu v podobě různých neurotických příznaků. Naopak jestliže jí projeví, může tím pak zproblematizovat interpersonální vztahy. Pozoruhodné jsou proměny agresivního pudu v souvislosti se sexualitou. Patologicky se agresivita také spojuje s masochismem a sadismem.

Významná je i zmínka o teorii vrozené agrese od K. Lorence. Vnitrodruhová agrese zajišťuje v přirozených podmínkách optimální počet jedinců v daném teritoriu, aby nedocházelo k jejímu zneužití, vyvinuly se nejrůznější rituály, které slouží k přesměrování agresivity na jiné, nikoli nebezpečné cíle. Lorenc ovšem také ukazuje, že člověk, narozdíl od zvířat, ztratil schopnost zabrzdit agresivitu ve chvíli, kdy soupeř signalizuje, že se vzdává.

¹⁵ SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD ČR. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum, 1996.

Teorie reaktivní:

Tato teorie vysvětluje agresi jako odpověď na soubor vnějších nebo vnitřních podnětů. Nejproslulejší je teorie frustrace, vypracovaná J. Dollardem aj. Podle ní je agresivita reakcí na frustraci. Frustrační hypotéza pak upozornila na jev, kdy agrese je zaměřená proti zdroji, tedy proti tomu, kdo blokuje dosažení cíle. Je-li však blokátor dosti silný nebo není-li znám, přeměruje se agresivita k náhradnímu objektu, tzv. obětnímu beránkovi.

Teorie pokládající agresi za formu soc. naučeného chování:

Podle této teorie není agresivita vrozená, ani není pouze reakcí na vnější podnět či skupinu podnětů, ale je naučeným vzorcem sociálního chování, naučeným způsobem reagování na určitý soubor většinou se opakujících situací. Experimentálně byly zkoumány vlivy masmédií prezentace násilí na vyvolávání reálného agresivního chování. Bylo doloženo, že viděný model se může opakovat až po mnoha měsících, že tedy existuje možný časový odstup mezi viděným a realizovaným násilím. Rovněž je doloženo, že násilí prezentované, např. v masmédiích, zvyšuje schopnost vidět násilí a utrpení bez původních emocí, že tedy vede k banalizaci násilí, k agresivitě, dokonce i ke smrti. Časté sledování mediálně zprostředkované agresivity vede k častějšímu agresivnímu chování, protože provokuje a je schopno ovlivnit právě osobnosti nezralé, mravně a kulturně zanedbané a maladaptované k nápodobě. Zkoumány byly také vlivy řady dalších soc. okolností a kontextů jako např. anonymity ve velkém městě a s tím související snížená neformální kontrola. Uniformita totiž jakoby snímá odpovědnost za agresivitu. Přílišná koncentrace lidí na uzavřeném prostoru, snížená úroveň komunikace ve velkých městech v souvislosti s redukováním chováním v sociální roli atd. Tradičně jsou pak zkoumány vztahy mezi agresivitou a davovou situací. Agresivní chování je v davu častější a pravděpodobnější.

Je patrné, že agresivita zřejmě není ani pouze reaktivní, vrozená ani naučená. Jeví se jako součást širšího celku, protože je vázána na osobnost a její mravní a intelektuální

vybavenost, na její soc. zázemí, interpersonální vztahy, vazby atd. Sklon k agresi je tím vyšší čím silněji se individuum identifikuje s nízkými hodnotami a to nejen ve sféře obecně mravní, ale také estetické.

2.7.1 Příčiny vzniku agresivity

Člověk má vrozené dispozice k agresivnímu jednání. Avšak obdobně jako předpoklady k jiným vlastnostem a schopnostem nejsou vlohy k agresi u všech lidí stejné. Liší se v závislosti na historii a sociokulturní tradici populace, v níž byli v minulosti vlivem pozitivní selekce zvýhodňováni jedinci s určitými dispozicemi, a tím i jejich četnost v dalších generacích. Interindividuální rozdíly existují i v rámci jedné současné populační skupiny. Nejvíce lidí má průměrnou dávku předpokladů k agresivnímu chování, zatímco extrémní varianty jsou vzácnější.

Dispozice k agresivnímu jednání nelze hodnotit jen negativně. V extrémní podobě se sice projevuje porušováním sociálních norem a omezováním či poškozováním jiných lidí, ale existují i přijatelné formy. Pozitivní, socializovaná varianta, která respektuje dané sociální normy, se nazývá asertivita. Je to schopnost prosazení a realizace potřebných, nebo dokonce velice žádoucích cílů. Hranice mezi agresivitou a asertivitou je kulturně podmíněná.

Sklon k agresivnímu chování se rozvíjí učením, není tedy závislý jen na dědičnosti, ale i na vlivech prostředí. R. G. Sipes (Wilson)¹⁶ uvádí, že lidská agresivita je projevem potenciálu, který se může učením zvyšovat. Děje se tak již v rodině, jednak pozitivním posilováním agresivních projevů dítěte (dítě si potvrzuje užitečnost agresivního chování něco jím získalo a nikdo je za ně nepotrestal), a učením nápodobou (dítě dělá to, co vidí u ostatních lidí, zejména těch, kteří jsou pro něj významní). Jak je zřejmé, posilování agresivních tendencí je ve značné míře závislé na rodičích, na jejich hodnotovém systému, stylu výchovy i jejich preferovaném způsobu chování (které je pro dítě modelem). J. Raboch¹⁷ upozorňuje na rozdíl mezi povahou a rolí – agresivita může být součástí nějaké sociální role, která takové chování od svého nositele vyžaduje. Je tomu tak např. u policistů, vojáků atd. Na druhé straně musíme připomenout, že si tuto roli častěji vybírají jedinci, kterým vyhovuje, protože mají k agresivnímu chování větší dispozice.

¹⁶ WILSON, E.O. O lidské přirozenosti. Praha: NLN, 1993.

¹⁷ RABOCH, J. *Poruchy chování a osobnosti u dospělých*. Praha: UK, 1996.

M. Vágnerová¹⁸ v souvislosti s vlivy prostředí vrozenými vlastnostmi uvádí tyto možné příčiny agresivních poruch chování:

- Specifické vlivy prostředí: Jedná se především závažná psychická deprivace, která naruší emoční a socializační vývoj jedince. Může ovšem jít i o působení sociálního modelu agresivního chování jako normálního projevu v určitém rodinném společenství, pak je možno považovat agresivní projev u takovýchto dětí za výsledek sociálního učení.
- Dědičné dispozice k agresivním projevům: Agresivita se v tomto případě projevuje v ranném věku, bývá velmi málo ovlivnitelná, spojena s odmítnutím běžných sociálních norem, preferencí vlastních pravidel chování, obvykle egoistických a zaměřených na uspokojování potřeb bez ohledu na jiné.
- Poškození mozku: V takovýchto případech projev spíše neschopnosti sebeovládání a výbušnosti než schopnosti rozeznat nevhodnost svého jednání či neschopnost akceptovat běžné normy chování, je možné tyto případy považovat za jeden z příznaků onemocnění.

2.7.2 Sociální význam agresivního chování

Agresivita není jen záležitost individua nebo malých sociálních skupin, na jejím rozvoji se spolupodílí i společenské klima. Významnou roli zde hraje sociokulturní vzorec, pro danou společnost reprezentativní, který je normou a modelem pro všechny členy společnosti. Odráží se v něm jak předchozí historie skupiny, tak aktuální vlivy, které podporují určité varianty chování.

Společenské klima může na symbolické úrovni násilí banalizovat, a tak je nepřímou podporovat. Tímto způsobem je ovlivňována hranice předpokládané normy a citlivosti společnosti k agresivním projevům. Symbolicky prezentované násilí může sloužit k odreagování napětí a agresivity, ale může ji zároveň stimulovat a aktualizovat z latentního stavu. Která z variant nakonec převládne, je už otázkou komplexního působení mnoha

dalších faktorů. Například dospělý člověk se sledováním thrillerů odreaguje. Avšak dítě, které je sugestibilnější a hůře diferencuje symbolickou rovinu od reality bude vnímat

¹⁸ VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie dítěte školního věku*. Praha: Karolinum, 1997.

příběh jako součást skutečnosti. Proto se může snadněji identifikovat s agresorem a zkusit něco podobného.

Tolerance společnosti k agresivitě a násilí se v průběhu času mění. Vliv médií, v nichž se zvyšuje nabídka násilnosti, lze považovat za jednoznačně nepříznivý. Navzdory jednoduchosti rozlišení reality a symbolické formy se násilí postupně stává součástí běžné zkušenosti a začne být považováno za normální jev. Může se tak setřít rozdíl mezi dobrem a zlem, lidé si přestanou být jisti, co je přijatelné, a co už nikoli. Riziko mediálních příběhů je i v tom, že se často chová násilně i kladný hrdina. S ním se snadno ztotožní zejména nezralí a nevyrovnaní jedinci, kteří se pak budou chovat stejně násilně a ještě si budou myslet jak dobře jednají. Riziko, že si společnost na násilí zvykne a agresivita se stane součástí obecné normy je větší. H. Arendtová¹⁹ mluví v této souvislosti o banalizaci zla, které se stává součástí každodennosti.

Jedinec je svázán s hodnotovým a normativním systémem, který vytváří dostatečný komplex zábran proti nežádoucímu chování. Mnohá násilná činnost však není aktivitou izolovaného jedince ale projevem skupiny. Příslušnost ke skupině poskytuje jedinci skupinovou identitu jež na jedné straně podporuje jeho sebevědomí a sebejistotu a na straně druhé redukuje některé složky individuality. Mění jeho uvažování, citové prožívání apod. Ve skupině jedinec získává pocit větší moci a není nucen k individuální zodpovědnosti. Nemusí se spoléhat jen na sebe a tak se zbaví úzkosti ze samostatného rozhodování. Je dost situací kdy mnozí lidé volí raději egalitářství skupiny, které je chrání a vzdají se dobrovolně svobody vlastního konání. Dokonce i tehdy, když cíl ani prostředky dané skupiny nejsou zcela ve shodě s platnými sociálními normami.

2.7.3. Varianty agresivního chování

Agresivní chování může být reakcí na neuspokojení různých potřeb. Tendence reagovat agresivně se zvyšuje pokud člověk v některé oblasti silně strádá nebo má pocit, že

nepříznivá situace trvá už příliš dlouho. Agresivní jednání může fungovat přinejmenším jako prostředek k odreagování, když už člověk nebyl ve svém usilování úspěšný. Kdy k pocitu strádání dojde nelze předem přesně určit, protože tolerance k zátěži je

¹⁹ ARENDTOVÁ, H. *O násilí*. Praha: Oikumene, 1996

individuální. Teorie o vztahu frustrace nějaké potřeby a následné agrese jako reakce na tuto frustraci se objevila již ve třicátých letech v nebehavioristické teorii. Dnes tato teorie zní, jestliže je člověk v situaci nějaké zátěže, která je doprovázena pocitem menšího uspokojení, zvyšuje riziko, že se bude chovat agresivně. Pohotovost k agresivnímu jednání stoupá při přesytnosti či nedostatku, ztrátě či ohrožení.

V průběhu života se vytváří určitá rovnováha mezi potřebou sociálních kontaktů a potřebou bezpečí. Pocit bezpečí může být ohrožen nadměrnou sociální stimulací. Je známé, že se postupně zvyšuje sklon reagovat agresivně mezi členy malé izolované skupiny vzájemně závislých lidí, zejména tehdy, jestliže ji není možné opustit (typickým příkladem je situace ve vězení). V takové skupině se extrémně snižuje prahová hodnota podnětů, které mohou spustit agresivní jednání.

Agresivitu zvyšuje omezení osobního teritoria. To může být vymezeno prostorově (např. pokoj, skříň, které patří jednomu člověku), ale i časově, dobou, kdy jedinec není nikým rušen. Lidské teritorium má i své subtilnější podoby, je vymezeno mezilidskými vztahy, pocitem sounáležitosti a pocitem zázemí. Na této úrovni nabývá na významu vědomí rozdílu mezi blízkými a cizími. Podobný mechanismus existuje i na fylogenetické nižší úrovni. Rozlišení blízkých a cizích lidí umožňuje, aby se jedinec účelně orientoval: odlišné bytosti mohou představovat nebezpečí, a tudíž je třeba se proti nim bránit. Tento sklon se projevuje ve větší či menší míře i v dnešní společnosti. Člověk má tendenci členit lidi kolem sebe na jedince blízké a cizí, kteří jsou v nejlepším případě akceptováni neutrálně. Má obecný sklon nedůvěřovat odlišnosti a řešit problém potenciálního ohrožení zvýšenou pohotovostí k agresivnímu jednání.

Celkem běžnou a relativně tolerovanou je **agrese užitá v obraně**, E. Fromm jí nazývá reaktivní agrese.²⁰ Člověk při obraně důležitých hodnot užívá násilí. Jde o situaci, v níž by mu hrozilo strádání. Impulzem k agresivním projevům je strach ze ztráty, ale může

jím být i vztek a rozhořčení nad nehorázností útočníka. Člověk se cítí ohrožen, a proto se brání. Cítí se být v právu, a tak se nemění jeho vztah k sociálním normám.

Podobným typem násilí je **pomsta**. Zde však nejde o obranu, která by byla zaměřena na odvrácení nebezpečí. Zde se už něco stalo a žádný další akt tuto skutečnost

²⁰ FROMM, E. *Lidské srdce*. Praha: Český klub, 1996.

nezmění. Může ale změnit pocity poškozeného, jeho sebeúctu, protože vyrovnává vzniklou křivdu symbolicky. Postižený jedinec nebo skupina nedovedou zvládnout pocit nespravedlnosti jinak, nemají k tomu dostatečné kompetence. Situaci ještě více komplikuje skutečnost, že potřeba odčinit křivdy může být spojena s generalizovaným hodnocením viníků. Jestliže je vina kolektivní nemusí být ani pomsta individuálně adresná. Zločin jedince odpykávají jeho potomci, příslušníci rodu, rasy nebo národa a násilí nebere konce.

Agrese může fungovat jako **kompenzace**, tj. jako zdroj náhradního uspokojení např. v oblasti potřeby seberealizace, citové akceptace apod. E. Fromm takovou agresi definuje jako náhražku za produktivní činnosti či uspokojivý vztah. Takto by bylo možné vysvětlit podivné chování, které násilníkovi zdánlivě nic nepřináší. Člověk potřebuje něco dokázat, chce, aby po něm něco zbylo jako důkaz jeho existence. Jestliže nelze dosáhnout uspokojení této potřeby obecně přijatelným způsobem, dochází ke zvratu a jedinec reaguje negativně. Mstí se světu za to, že mu nedal lepší uplatnění. Zbavuje se tím pocitu bezmocnosti a posiluje sebeúctu. Násilí a ničení je jedním ze způsobů fiktivního ovládnutí světa, které má za cíl potvrdit hodnotu vlastní osobnosti když už toho nejde dosáhnout jinak. Zmíněná potřeba se může projevit i v násilí zaměřeném na jinou bytost. Jestliže člověk někoho ovládne natolik, že je dotyčný „bezmocným objektem jeho vůle“ získá tím uspokojení i když z obecného hlediska poněkud problematické. Cítí se být mocný a jeho oběť mu svou závislostí potvrzuje, že tomu tak je. U mnoha agresivních jedinců, kteří překračují uznávané normy nejde jenom o odmítnutí obecně uznávaných hodnot, ale o generalizovanou negaci života a světa.

2.7.4 Agrese, psychologický mechanismus ve vězeňské subkultuře

Projevy agrese u odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody jsou daleko čtenější než ve standardní populaci a zaměstnanci věznice se s projevy agrese setkávají v každodenní praxi, a opět ve všech jejích podobách a formách, s některými ojediněle, s jinými pak častěji.

Začátek systematického studia agrese datuje Čepelák k prvním létům dvacátého století a spojuje jej se jmény A. Adlera a S. Freuda. Od té doby se stal pojem agrese předmětem diskuse a byl stále nově formulován. Většina vědeckých publikací popisuje agresi jako fenomén a hledá jeho souvislosti. Zjednodušíme-li dosavadní teorie, je agrese považována buď za lidskou přirozenost, vrozenou obranou reakci, která je dána fenotypickou a genotypickou výbavou jedince nebo jsou její vznik a konkrétní podoby vysvětlovány působením sociálních a kulturních modelů. V poslední době se stále více zdůrazňuje multifaktorový přístup k objasnění agrese. Znamená to spojovat biologický základ agresivity spolu s psychosociálním vývojem průběhem včetně specifické schopnosti dospělého člověka řídit sebe a činit svobodné rozhodnutí.²¹

Pro odsouzené recidivující je charakteristická strukturální i funkční dezorganizace orientační rodiny, větší orientace na kriminální subkulturu, pevně fixované racionalizační mechanismy, absence životních perspektiv, abúzus alkoholu, zkušenosti s nealkoholovými drogami, málo diferencovaná kognitivní oblast, labilní afektivní složka spolu se sníženou frustrační tolerancí v zátěžových situacích odbrzdňuje agresivní aktivity. J. Neumann²² prokázal osobnostní zvláštnosti pachatelů některých trestných činů. Prvovězňení výtržníci projevovali závislost na skupině a schizoidní rysy, recidivní byli podezíraví a měli sklon k fyzické agresi. Přes nedostatek seriózních epidemiologických studií je možné se shodnout na nejčastějších psychických poruchách, které lze u kriminální populace nalézt. Jde o sociální poruchu osobnosti, abúzus alkoholu a jiných návykových látek, poruchy intelektu, neurotické rysy, organické postižení centrálního nervového systému a sexuální deviace.

V minulosti vznikla také řada prací, podávající obraz o agresivitě a hostilitě odsouzených. Bylo též provedeno vstupní vyšetření odsouzených a porovnání s vyšetřením po jednom roce výkonu trestu. Při vstupním vyšetření se zjistil v průměru vyšší celkový skóre u recidivistů než u prvovězňených. Podílí se na něm zejména jejich vyšší popudlivost, negativismus a podezíravost. Po jednom roce vězení se zvýšila u recidivistů fyzická agrese, u prvovězňených iritabilita a verbální agrese. Opakované vyšetření potvrdilo, že v průběhu výkonu trestu se mění jejich způsob reagování na obtížné situace v negativním směru.

Ve výkonu trestu odnětí svobody vznikají pro kriminálního pachatele trvale zátěžové situace. Za zátěžové činitele považujeme ty skutečnosti, které svým působením na člověka mohou přispět k vyvolání poruchy jeho duševního a tělesného stavu. Za základní

²¹ VYMĚTAL, J. *Pojem agresivity v psychologii a psychiatrii*. Čs. Psychologie č.3, 1994

²² NEUMANN, J. *Teoretická koncepce psychologie osobnosti pachatele TC*. Bulletin SNV ČSR č.1, 1986

zátěžové činitele lze dle Drtila²³ považovat tato:

- Zátěž vyvolanou věznicí a jinými institucemi
- Zátěž vyvolanou pracovním zařazením
- Zátěž vyvolanou pobytem v kolektivu odsouzených
- Zátěž vyvolanou rodinnými poměry na svobodě
- Zátěž vyvolanou špatnou perspektivou do budoucna
- Zátěž vyvolanou změnami zdravotního stavu
- Zátěž vyvolanou přerušáním vyhovujících vztahů, zejména homosexuálních styků

Agresivní projevy chování se nedají z věznice jednou provždy vytlačit, ale mohou se úspěšně omezit. Domnívám se, že opatření stanovená na základě dlouhodobého sledování a analyzování problémového jevu mohou nejučinněji přispět k jeho prevenci i řešení. A to i přesto, že „morálka vězeňské subkultury“ je založena na projevech všech forem násilí.

3. Mechanismy psychické adaptace na zátěžové situace

Obrany, které člověk v zátěžové situaci používá, vycházejí z jeho minulých zkušeností. Jestliže přinášely někdy alespoň nějaký pozitivní efekt, zafixují se a člověk má tendenci je opakovat. Stanou se základem jeho obranné strategie, která má trvalejší charakter. Individuálně typický způsob reakce na zátěže ovlivňuje i dispozičně podmíněný typ temperamentu a mnohé další faktory, např. úroveň inteligence. Projeví se zde i sociokulturní zkušenost, protože každá společnost určité obranné mechanismy preferuje a jiné potlačuje.

Cílem obranných mechanismů je obnovení, resp. uchování psychické podoby a rovnováhy. Někdy z důvodů příliš velké zátěže nebo omezenějších kompetencí určitého jedince, mohou být obranné mechanismy méně funkční, a rovnováha, kterou vytvářejí, je nedokonalá.

Obranné mechanismy vycházejí ze dvou základních, fylogeneticky velmi starých mechanismů, kterými je **únik** a **útok**. Preference určité varianty nebývá náhodná, ale

²³ DRTIL, J. *Autoagrese odsouzených 2.díl.* Bulletin SNV ČSR č.9, VÚP 1973.

vychází ze zkušenosti i osobních dispozic každého jedince.

3.1 Útok

Útok je aktivní obranou. Znamená obecnou tendenci nějakým způsobem s ohrožující a nepřijatelnou situací bojovat. Člověk může zaútočit přímo na předpokládaný zdroj ohrožení, anebo se zaměří na náhradní objekt. Agrese může být obrácena i vůči sobě samému, může se projevit verbálním sebeobviňováním, v krajním případě až suicidálními tendencemi. S agresivním typem obrany souvisí i sklon ke zvýšené až nadměrné aktivitě, jež s aktuálním problémem nějak souvisí. Například osamělý frustrovaný jedinec hledá usilovně až křečovitě nějaký vztah a zaměřuje k tomuto cíli veškerou energii, i když způsoby, které používá, potenciální partnery spíše odrazují.

Mechanismem odvozeným od útoku je i tendence k upoutávání pozornosti, k sebeprosazení. Tento mechanismus je popisován jako reakce na zkušenost citové deprivace, kdy se určitý typ lidí brání takovým chováním, které vyvolává alespoň negativní emoce, když už nemůže vyvolat pozitivní. Z. Matějček mluví o provokujícím sociálním chování citově deprimovaných dětí, které „chtějí dostat alespoň pohlevek, když už nemohou dostat pohlázení“.²⁴

3.2 Únikové obranné mechanismy

Jiným způsobem, jímž se jedinec snaží zbavit ohrožující situace, je úniková reakce. Ze situace, kterou nedovede řešit jiným, lepším způsobem, s níž se nedovede vyrovnat, jedinec

uniká buď změnou postoje k takové situaci, hledáním podpory, nebo rezignací na uspokojení. Únik může být i faktický. Například člověk řeší chronický manželský konflikt tím, že z rodiny odejde. Obranou může být zkreslení ohrožující reality. Jednotlivé druhy obrany se liší rozsahem zkreslení skutečnosti a způsobem, jakým člověk s vnímaným obsahem naloží, jaký k němu zaujme postoj.²⁵ Takové obranné reakce fungují většinou neuvědoměle. Je možné rozlišovat:

²⁴ NAKONEČNÝ, M. *Lexikon psychologie*. Praha: Vodnář, 1995

²⁵ BALCAR, K. *Úvod do studia psychologie osobnosti*. Praha: SPN, 1983.

- **Popření:** Člověk se brání tím, že přijímá jen takové informace, které pro něho nejsou ohrožující. Například nemocný člověk svou chorobu popírá a chová se i nadále stejně, jako když byl zdravý. Fakt nemoci i omezení, která z ní vyplývají, prostě nepřijímá. Popření může mít až patologický charakter. Člověk musí změnit své postoje i chování tak, aby odpovídaly jeho představě, a tím přestávají být přiměřené skutečnosti.
- **Potlačení a vytěsnění:** Fungují spíše v oblasti vlastního vědomí. Člověk má tendenci zbavit se pocitů, pohnutek a myšlenek, které jsou subjektivně nepříjemné a nepřijatelné. Vytěsňovány jsou například nežádoucí pocity, ambivalentní emoce apod. Vytěsněné, nepřijatelné obsahy vědomí se projevují i nadále, ale již v nějaké zastřené, pozměněné podobě, v níž nevyvolávají tak intenzivní pocit napětí či ohrožení.
- **Fantazie:** Funkci obrany může plnit i fantazie, která pomáhá nahradit nesnesitelné zážitky jinými, jež jsou uspokojující, přestože nejsou reálné. Takový význam mívá i bájeví lhavost, kdy si neuspokojený člověk vymýšlí příběhy, které kompenzují jeho problémy (má v nich atraktivní roli, je statečný, úspěšný, oblíbený, milovaný apod., přestože ve skutečnosti tomu tak není).
- **Racionalizace:** Představuje pokus o zvládnutí zátěžové situace jejím zdánlivě logickým přehodnocením. Slouží k zastření příliš traumatizující situace tak, že ji vykládá přijatelnějším, i když více či méně zkreslujícím způsobem. Racionalizace poskytne subjektivně přijatelné zdůvodnění nějaké, jinak nepřijatelné situace.

Například kriminální recidivista zdůvodňuje svou opakovanou trestní činnost nemožností najít jiný zdroj obživy apod.

- **Regrese:** Je únikem na vývojově nižší úroveň chování, obvykle vyjadřuje větší potřebu závislosti na větší podpoře okolí. Regrese může přinést aktuální úlevu a pomoci k dočasnému vyrovnání se situací.
- **Identifikace:** Znamená pokus o posílení vlastní hodnoty ztotožněním s někým, koho lze obdivovat. Jedinec si za těchto okolností připisuje žádoucí vlastnosti a úspěchy takové osoby či skupiny. Identifikace posiluje sebevědomí, snižuje pocity nejistoty a méněcennosti. Může být výrazem přechodné či zásadnější neschopnosti vytvořit si přijatelnou individuální identitu. Důsledky přijetí takového obranného mechanismu mohou být sociálně nežádoucí. Obdivovaná skupina nebo osobnost, s nimiž se frustrovaný jedinec identifikuje, jej může vést k asociální činnosti.
- **Substitute:** Znamená náhradu jednoho nedosažitelného uspokojení jiným, jež se jeví dostupné. Hledání náhradního cíle je obvyklou reakcí na nějakou frustrující překážku, která je považována za nepřekonatelnou. Takový přesun pravděpodobně zcela neodstraní pocit frustrace, ale přispěje ke snížení intenzity zklamání a učiní situaci alespoň snesitelnou. Například dospívající, který není sociálně akceptován svou rodinou ani spolužáky ve třídě, hledá náhradní uspokojení v pouliční partě, kde se konečně může uplatnit. Mnohdy mu taková sociální skupina sice ve všem nevyhovuje, ale na druhé straně saturuje jeho potřebu někam patřit a být někým přijímán. Náhradní cíl nemusí být vždycky jen cílem sociálně žádoucím, může být jen snadno dosažitelný. M Nakonečný připomíná dost běžnou symbolickou substituci, třeba prostřednictvím peněz či věcí.²⁶
- **Rezignace:** Je výrazem takového postoje k obvykle dlouhodobé zátěžové situaci, který se uspokojení předem vzdává, protože je považuje za nedosažitelné. Vyjadřuje bezmocnost, pasivitu a apatii, odmítá jakékoli jiné řešení situace. Jedinec se brání tím způsobem, že rezignuje na uspokojení těchto potřeb, jež daná situace zablokovala. Obranný efekt spočívá v tom, že když člověk nic neočekává, nemůže být zklamán. Rezignace bývá součástí prožívání chronického onemocnění nebo trvalého postižení. Podobným řešením je izolace od takových situací, které by mohly působit traumaticky.

Základní a specifické obranné reakce na vězeňskou subkulturu jsou pravděpodobně následovné:

- Pokusy zapomenout na realitu represe, popření, potlačení života vězeňské subkultury.
- Pokusy zkreslit tuto realitu racionalizace, intelektualizace.
- Pokusy smířit se s touto realitou bagatelizace, identifikace (negativní identifikace).

²⁶ NAKONEČNÝ, M. *Lexikon psychologie*. Praha: Vodnář, 1995.

- Pokusy odtrhnout se od této reality fantazijní zpracování, denní snění.
- Pokusy bojovat s touto realitou agrese, únik.

4. Některé mechanismy sociálních styků

Začneme **sociální percepcí**. Tu vězeňská subkultura deformuje. Vězeň pak vnímá vězeňský personál a některé spoluvězně zkresleně, nespravedlivě, zaujatě a navíc toto jeho vnímání a na něm založené usuzování se v podstatě nedá vyvrátit (např. můj boss nemůže být špatný, nebo bachař je můj odpůrce, můj odpůrce je vůl, či kdo se z vězňů nezačlenil, neposlechl, odporuje, je odpůrce, náš odpůrce je hajzl a je třeba mu to dát najevo).

Sociální interakce a sociální vztahy. Sociální interakci se ve vězení nedá uniknout. Nakonec se každá interakce zapíše nesmazatelně do osobnosti člověka. Janoušek a kol.,²⁷ provedl následující klasifikaci interpersonálního chování podle amerického psychologa Timothyho Leary. Všechny rozmanité vztahy a projevy člověka k lidem se promítají v podstatě do dvojice sklonů:

1. **ovládat druhé lidi (dominance)** nebo **se jim podřizovat (submise)**,
2. **přístupovat k nim nepřátelsky (hostilita)** nebo **přátelsky (afiliace-láska)**.

Tam, kde se střetne dominance s nepřátelstvím jde obvykle o **soupeření** a nalzáme zde osobnosti **autokratické (dominantní)** nebo **egocentrické (narcistické)**. Na styku nepřátelství se submisí je určujícím **vzdor** a ten je živnou půdou pro osobnost **agresivní (sadistické)**, **podezřívavé (nedůvěřivé, rezervované)**. Submise s láskou generují především **závislost** a ta dominuje u osobností **ponížených (masochistických)** nebo **hyperkonformních (závislých)** a konečně spojení lásky s dominancí nejlépe vystihuje odpovědnost a tu mají ve fenotypické výbavě osobnosti **hyperafiliantní (přátelské, přehnaně přátelské)** nebo **hyperprotektivní (ochraňující, přehnaně ochraňující)**.

²⁷ JANOUŠEK A KOL. *Metody sociální psychologie*. Praha: SPN, 1986.

Některé typy osobnosti a jejich interpersonální chování, popsané v Learyho systému, jakoby přímo vypadly z lůna vězeňské subkultury, když dojde k zvýraznění některých jejich rysů.

Mezi vůdci, bossy a šéfy jsou osobnosti autokratické, dominantní a sadistické nebo egocentrické. Autokrati se přizpůsobují silou a v extrémních podmínkách nebo při extrémní vybavenosti osobnosti tendují přímo k diktátorskému chování. **Egocentričtí** jedinci se přizpůsobují soutěžením. Obvykle se z nich rekrutují soupeřníci vůdců. Zajímá je především jejich postavení, autorita a prestiž. V zátěži reagují chladně, sobecky a vykořisťovatelsky, což je často vede až k převzetí vedoucí role. **Sadistická osobnost** se přizpůsobuje agresí. K okolí se chová bezcitně, její postoje a často i činy jsou neoblomné, trestající, ukázněující ale i sarkastické. V krizi nejsou vzácné projevy respektu a znechucené poddanosti, což může ohrozit vedoucí postavení.

Prostí pěšáci bývají interpersonálními typy **ponížených až masochistických osobností** či **závislých (hyperkonformních)**. **Ponížení** se přizpůsobují ještě větším ponížením a to je voda na mlýn šéfů. **Závislí** jsou důvěřiví, konformní jedinci. Jsou to měkké osoby, očekávající od druhých ochranu a vedení. Není výjimkou, že mohou být bossem ochraňováni, tvoříce potom hodné a milé publikum.

Za důležitou zmínku stojí osobnosti **podezřívavé**. Často se velmi těžce přizpůsobují kriminálnímu podsvětí. V extrémních situacích jsou nedůvěřiví a vytvářejí si tím od jiných distanc. Přizpůsobují se obvykle vzpourou, při krizi bývají plni odmítání a pasivní rezistence.

Osobnostní typy **hyperfiliantní** a **hyperprotektivní** nám do sociální interakce ve vězeňské subkultuře nezapadají. Jejich výskyt je pravděpodobně velmi vzácný – pro dominanci, spojenou s láskou a odpovědností je ve vězeňském prostředí obvykle málo úrodná půda. Absence odpovědnosti ve skladbě osobnosti kriminálního pachatele je jedním z jeho nejvýznamnějších znaků.

Pro úplnost uvádíme ještě výběr z typů sociálních interakcí, které se realizují v kriminální subkultuře. Z typů interakcí, které jsou více **jednosměrným působením**, převládá:

- **pouhé potenciální pozorování** (druhého)
- **koakce** (druhý dělá podobnou činnost jako pozorovaný)
- interakce, která se dá výstižně nazvat "**interakce mistra s učedníkem**" (při ní se předávají a přebírají kriminální zkušenosti, dovednosti, ale i postoje a přesvědčení)
- **sociální posilování**.

Mezi typy interakce převládá:

- kooperování
- soutěžení a soupeření
- hra

Méně často se objevuje **interakce typu pomoci**, ale nelze ji vyloučit.

Sociální komunikace je ve vězeňské subkultuře velmi efektivní, především v dimenzi rychlosti a skrytosti. To je způsobeno tím, že probíhá neformálně mimo formální vězeňské komunikační kanály.

V procesu komunikování z obsahové stránky dochází k výměně nejen informací, ale především představ, nálad, pocitů, postojů a přání. Informační hodnota údajů o vězeňském personálu je při komunikaci vězňů až neuvěřitelně vysoká, což si personál často ke své škodě vůbec neuvědomuje. V prostorově a často i psychicky úzkém a těsném prostředí kriminálního podsvětí má nezastupitelný význam i komunikace **nonverbální**. Při ní se sděluje pohledy, výrazem obličeje, pohyby, fyzickými postoji, gesty, ale i dotykem a vzájemným přiblížením či oddálením.

Předpokládáme, že silný komunikativní význam má i místo na cele (ložnici), pořadí úkonů (kdo bude úkon provádět první) při jídle, hygieně, uspokojování některých potřeb apod.

Rituály vězeňské subkultury. Máme však o nich jen minimální povědomí. Rituálně patrně mohou probíhat přijetí na celu (ložnici), zařazení do nejužší vedoucí skupinky, přijetí do kriminální skupiny pro plánování a přípravu nového trestného činu, ale dá se předpokládat i rituální trestání nebo loučení.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

Tento výzkum je zaměřen na zjištění reakcí odsouzených na zátěžové situace, vyplývající z výkonu trestu odnětí svobody (dále jen VTOS), v návaznosti na postavení odsouzeného jak před VTOS tak po nástupu VTOS. Každý člověk reaguje na jednotlivé zátěžové situace rozdílně. Vězněné osoby mnohdy reagují způsobem nepředvídatelným vyplývajícím z jejich mnohdy bezvýchodné situace, která vyplývá z uvěznění.

Složení odsouzených ve věznici je velmi různorodé, z tohoto důvodu každý odsouzený reaguje na zátěžové situace jiným způsobem. Reakce na zátěžové situace ovlivňuje mnoho faktorů, jednak jsou to faktory působící před nástupem trestu odnětí svobody, ale i faktory působící po nástupu trestu odnětí svobody.

Mezi nejdůležitější faktory před nástupem trestu odnětí svobody patří sociální prostředí v němž se jedinec nachází, vzdělání jedince, vrozené dispozice. Faktory ovlivňující chování, respektive reakce na zátěžové situace po nástupu trestu jsou zejména osobnost jedince, schopnost adaptace na nezvyklé prostředí, sociální učení, počet předchozích odsouzení, popř. délka trestu.

Základní reakce na zátěžové situace vyplývající z výkonu trestu odnětí svobody jsou konflikt, ať už vnitřní či interpersonální, autoagrese, agrese proti předmětům nebo proti lidem, únikové obranné mechanismy, zde patří zejména popření, potlačení, fantazie, racionalizace, rezignace.

5. STANOVENÍ CÍLE, HYPOTÉZ A METOD ŠETŘENÍ

5.1 CÍL

Zjistit jakým způsobem odsouzení reagují na zátěžové situace vyplývající z výkonu trestu odnětí svobody v závislosti na výchozím sociálním prostředí, vzdělání, charakteru spáchaného trestného činu.

HYPOTÉZA 01

Reakce odsouzených na zátěžové situace vyplývající z výkonu trestu odnětí svobody závisí na dosaženém vzdělání.

HYPOTÉZA 0_{1,1}

Odsouzení se SŠ nebo VŠ vzděláním reagují vždy uváženě, promyšleně, klidně, neagresivně, spíše únikové obranné mechanismy.

HYPOTÉZA 0_{1,2}

Odsouzení bez základního vzdělání, se základním vzděláním, nebo vyučení reagují vždy agresivně, nepromyšleně, neuváženě.

HYPOTÉZA 02

Sociální prostředí je důležitým faktorem ovlivňujícím reakce odsouzených na zátěžové situace vyvolané uvězněním.

HYPOTÉZA 0_{2,1}

Odsouzení pocházející z funkčního sociálního prostředí (úplná rodina, řádná výchova), reagují na zátěžové situace přijatelně.

HYPOTÉZA 0_{2,2}

Odsouzení pocházející z nefunkčního sociálního prostředí reagují na zátěžové situace nepřijatelným způsobem (agrese, konflikt).

HYPOTÉZA 03

Reakce odsouzených na zátěžové situace se liší podle spáchaného trestného činu.

HYPOTÉZA 0_{3,1}

Osoby odsouzené pro majetkovou, nebo jinou trestnou činnost reagují vesměs klidným a neagresivním způsobem

HYPOTÉZA 0_{3,2}

Osoby odsouzené pro násilnou trestnou činnost reagují agresivně na zátěžové situace.

5.1.1 METODY ŠETŘENÍ

Technika dotazování – dotazník

Tuto techniku považuji pro účely tohoto výzkumu za optimální, protože umožňuje využít všech předností dotazníku a eliminovat jeho nevýhody – získáme najednou velké množství informací od respondentů. Respondent má možnost si v klidu rozmyslet odpovědi, anonymita mu umožňuje vyjadřovat veškeré názory, je tu jistota, že odpovídá opravdu respondentem je tu poměrně velká pravděpodobnost, že se naprostá většina dotazníků vrátí.

- Obsahová analýza dokumentů
- Statistická metoda

5.1.2 FÁZE ŠETŘENÍ

- Přípravná fáze
- Zpracování návrhu výzkumu
- Stanovení cíle
- Stanovení hypotéz
- Příprava dotazníku
- Realizační fáze
- Namnožení dotazníků
- Distribuce dotazníků
- Návrat dotazníků
- Zpracování dat
- Závěrečná fáze

- Vyhodnocení dat
- Vypracování závěru

5.1.3 CHARAKTERISTIKA ZKOUMANÉHO VZORKU

Zkoumaný vzorek představují odsouzení, kteří dobrovolně souhlasili s vyplněním dotazníku. Tito odsouzení pocházejí z různých sociálních prostředí, liší se dosaženým vzděláním a důvodem odsouzení.

5.1.4 SLOŽENÍ ZKOUMANÉHO VZORKU

Dle vzdělání

SŠ, VŠ	31
Bez vzděl., základní, vyučení	69
Celkem	90

Dle sociálního prostředí

ods. z funkčního soc. prostředí	52
ods. z nefunkčního soc. prostředí	38
Celkem	90

Dle spáchaného trestného činu

majetková TČ	43
násilná TČ	36
jiná	11
Celkem	90

5.2 OVĚŘOVÁNÍ HYPOTÉZ

HYPOTÉZA 01

Reakce odsouzených na zátěžové situace vyplývající z výkonu trestu odnětí svobody závisí na dosaženém vzdělání.

reakce	SŠ, VŠ	ostatní
negativní	0	60
klidná	22	4
uvážená	9	5
	31	69

Hypotéza 01 se potvrdila odsouzení se středoškolským nebo vysokoškolským vzděláním by reagovali z 71% klidně, z 29% uváženě. Odsouzení se vzděláním základním, vyučeni nebo bez vzdělání by reagovali z 87% negativně, z 6% klidně, z 7% uváženě. Z tohoto vyplývá, že odsouzení s vyšším dosaženým vzděláním reagují na zátěžové situace odlišně ve většině případů klidně.

HYPOTÉZA 0_{1,1}

Odsouzení se SŠ nebo VŠ vzděláním reagují vždy uváženě, promyšleně, klidně, neagresivně, spíše únikové obranné mechanismy.

reakce	počet respondentů	%
Konflikt	4	13
Agrese	1	3
Autoagrese	3	10
Únikové obranné mech.	23	74

31

100%

Dotazování byli pouze odsouzení se středoškolským a vysokoškolským vzděláním.

Hypotéza, která měla potvrdit, že středoškolsky nebo vysokoškolsky vzdělaní odsouzení reagují vždy neagresivně a používají ke zvládnutí zátěžových situací únikové obranné mechanismy se zcela nepotvrdila. Dotazování respondenti odpověděli takto, že 74% by reagovali únikovou obrannou reakcí, z 10% by reagovali autoagresí, z 3% by reagovali agresivně, 13% z dotazovaných by reagovalo konfliktem. Z tohoto zjištění vyplývá, že odsouzení ze SŠ, VŠ by vždy nereagovali neagresivně za použití únikových obranných mechanismů ale ve většině případů ano.

HYPOTÉZA 0_{1,2}

Odsouzení bez základního vzdělání, se základním vzděláním, nebo vyučení reagují vždy agresivně, nepromyšleně, neuváženě.

Reakce	Počet respondentů	%
Konflikt	9	13
Agrese	53	77
Autoagrese	5	7
Únikové obranné mech.	2	3

69

100%

Dotazováno byli pouze odsouzení bez vzdělání, se základním vzděláním nebo vyučením.

Hypotéza, která měla potvrdit, že odsouzení s nízkým dosaženým vzděláním reagují vždy agresivně se ve většině případů potvrdila. Odsouzení by v 77% reagovali agresí, ve 13% by reagovali konfliktním způsobem, v 7% autoagresí, a pouze ve 3% by volili únikové obranné mechanismy. Jelikož autoagrese je považována také za agresi pouze otečenou proti sobě je jasné, že agresivně by reagovalo 87% odsouzených, z toho vyplývá, že odsouzení s nízkým dosaženým vzděláním by reagovali ve většině případů agresivně.

HYPOTÉZA 02

Sociální prostředí je důležitým faktorem ovlivňujícím reakce odsouzených na zátěžové situace vyvolané uvězněním.

reakce	Funkční soc.prostř.	Nefunkční soc.pro.	
negativní	0	38	
klidná	2	0	
uvážená	50	0	
	52	38	90

Hypotéza se zcela potvrdila. Dotazovaní odsouzení z funkčního sociálního prostředí odpověděli ve všech případech, že by reagovali klidně a uváženě. Naopak odsouzení pocházející z nefunkčního sociálního prostředí by reagovali vždy negativně. Odpovědělo všech 90 respondentů.

HYPOTÉZA 0_{2,1}

Odsouzení pocházející z funkčního sociálního prostředí (úplná rodina, řádná výchova), reagují na zátěžové situace přijatelně.

Reakce	Počet respondentů	%
Konflikt	0	0
Agrese	0	0
Autoagrese	2	4
Únikové obranné mech.	50	96
	52	100%

Hypotéza, která měla potvrdit, že odsouzení pocházející z funkčního sociálního prostředí reagují na zátěžové situace přijatelně tedy neagresivně, nekonfliktně se zcela potvrdila. Je to dáno tím, že odsouzení pocházejí z úplných rodin, s řádnou výchovou. Odsouzení by v 96% reagovali únikovou reakcí, a pouze ve 4% by reagovali autoagresí což je sice považováno za agresi ale otočenou proti sobě, tzn. neohrožuje ostatní.

HYPOTÉZA 0_{2,2}

Odsouzení pocházející z nefunkčního sociálního prostředí reagují na zátěžové situace nepřijatelným způsobem (agrese, konflikt).

Reakce	Počet respondentů	%
Konflikt	32	84
Agrese	6	16
Autoagrese	0	0

Únikové mech.	obránné	0	0
		38	100%

Hypotéza, která měla potvrdit nežádoucí a neadekvátní reakce odsouzených na zátěžové situace vyplývající z výkonu trestu odnětí svobody se zcela potvrdila. Dotazováni byli pouze odsouzení pocházející z nefunkčního sociálního prostředí. Odsouzení by v 84% reagovali vyvoláním konfliktu a v 6% by reagovali agresí. Toto jednání si vysvětlují tím, že odsouzení pocházející z nefunkčního mají toto chování naučené, získané od svých rodičů, jedná se o sociálně naučené strategie chování, které vždy tyto osoby využívají v zátěžových situacích.

HYPOTÉZA 03

Reakce odsouzených na zátěžové situace se liší podle spáchaného trestného činu.

	konflikt	agrese	autoagrese	únik o.m.	celkem
TČ majetková	0	0	3	40	43
%	0	0	7	93	100%
TČ násilná	31	5	0	0	36
%	86	14	0	0	100%
TČ jiná	0	0	0	11	11
%	0	0	0	100	100%

Hypotéza, že odsouzení, kteří spáchali násilný trestný čin reagují odlišným způsobem než odsouzení, kteří spáchali majetkovou trestnou činnost, nebo jinou (neúmyslné trestné činy) se zcela potvrdila. Je to dáno prostředím ve kterém se odsouzení pohybovali před uvězněním, a sklony k násilí a naopak. Ze 43 odsouzených, kteří spáchali majetkovou TČ by 93% reagovalo únikem a pouze 7% autoagresí, která není nebezpečná pro okolí. Odsouzení násilníci by v 86% reagovali vyvoláním konfliktu, a ve 14% by reagovali agresí. Odsouzení kteří spáchali jinou TČ by ve všech jedenácti případech reagovali únikem tzn. Únikovou obrannou reakcí, mechanismem.

HYPOTÉZA 0_{3.1}

Osoby odsouzené pro majetkovou, nebo jinou trestnou činnost reagují vždy klidným a neagresivním způsobem.

Reakce	Počet respondentů	%
Konflikt	0	0
Agrese	0	0
Autoagrese	3	5
Únikové obranné mech.	51	95
	54	100%

Hypotéza, která měla dokázat, že odsouzení, kteří spáchali majetkovou nebo jinou trestnou činnost (jinou trestnou činností máme na mysli TČ nenásilného charakteru spíše nedbalostní trestné činy) reagují na zátěžové situace vyplývající z výkonu trestu odnětí svobody vždy klidným a neagresivním způsobem se potvrdila zcela. Je to dáno tím, že tito odsouzení nemají sklony k násilnému jednání a spíše se těmito situacím vyhýbají. Dotazováno bylo 54 odsouzených z tohoto vzorku by 95% volilo únikový obranný mechanismus a pouze 5% by volilo sebepoškození resp. autoagresi.

HYPOTÉZA 0_{3,2}

Osoby odsouzené pro násilnou trestnou činnost reagují vždy agresivně, nebo konfliktně na zátěžové situace.

Reakce	Počet respondentů	%
Konflikt	12	33
Agrese	24	67
Autoagrese	0	0
Únikové obranné mech.	0	0
	36	100%

Tato hypotéza ze rovněž zcela potvrdila všech 36 dotazovaných odpovědělo, dle hypotézy tedy, že by reagovali konfliktním nebo agresivním způsobem. 67% respondentů odpovědělo, že by reagovali agresivně, 33% by reagovalo konfliktním způsobem. Toto jednání bylo možno očekávat vzhledem k násilným sklonům, které lze u těchto odsouzených pozorovat. Tito odsouzení jsou zvyklí tímto způsobem jednat a řešit zátěžové situace i mimo vězeňské prostředí.

6. VYUŽITÍ PRO PRAXI

Ze získaných výsledků vyplývá, že odsouzené lze rozdělit do dvou různých skupin. V jedné skupině se nachází odsouzení, kteří jsou vzděláni VŠ, SŠ, odsouzení pocházející ze zdravého sociálního prostředí, a odsouzení, kteří spáchali majetkovou nebo jinou trestnou činnost. U těchto odsouzených lze očekávat reakce na zátěžové situace, které nejsou nebezpečné pro ostatní odsouzené ani pro příslušníky a občanské zaměstnance věznice.

Druhou skupinu tvoří odsouzení, kteří jsou méně vzdělaní tzn. Bez vzdělání, základní vzdělání, vyučení, dále odsouzení pocházející z nezdravého, nefunkčního sociálního prostředí, a odsouzení, kteří spáchali násilnou trestnou činnost. K těmto odsouzeným je potřeba při řešení zátěžových situací přistupovat velmi opatrně, je nutné využívat ve větší míře pomoc psychologa ke tlumení negativních reakcí. Tito odsouzení mohou být nebezpeční jak pro spoluodsouzené tak pro personál věznice. Je nutné ve všech případech kdy jednáme s těmito odsouzenými striktně dodržovat zásady bezpečnosti a snažit se o chování, které odsouzeného nevydráždí k nečekané akci.

ZÁVĚR

Tématem závěrečné bakalářské práce jsou pravděpodobné psychologické mechanismy skrytého života vězeňské subkultury.

Na osoby ve výkonu trestu odnětí svobody působí obdobné zátěžové situace jako na osoby mimo vězeňské zařízení. Rozdíl spatřuji v možnosti pouze omezené reakce na tyto vzniklé situace, které vyplývají z vězeňského prostředí.

Osoby ve vězeňském zařízení mnohdy zřejmě nevědomky užívají formy sociálního učení spočívající v nápodobě, zpevňování, identifikaci apod., tímto učením se odsouzení přizpůsobují vězeňskému prostředí a vyrovnávají se takto i se vzniklými zátěžovými situacemi.

Reakce osob ve výkonu trestu odnětí svobody na vzniklé zátěžové situace se od reakcí osob mimo vězeňské zařízení liší. Osoby ve výkonu trestu odnětí svobody reagují mnohem tvrdším a prudším způsobem, a to z důvodu neustálého tlaku, který je způsoben životními podmínkami a prostředím. Jedná se o tlak jednak vnitřní tzn. vychází z vězeňského prostředí, z jeho „nitra“, na straně druhé je zde tlak působící zvenčí tzn. tlak ze strany vězeňského personálu. Tento tlak není formou jakéhosi utiskování odsouzených, jedná se o nutnost vyžadovat od odsouzených plnění jejich povinností. Tyto skutečnosti někteří odsouzení snášejí lépe, jiní hůře a od těchto skutečností se odvíjí jejich reakce, resp. psychologické mechanismy. Odsouzení reagují vesměs dvojitým způsobem a to agresí, jedná se o útoky verbální, proti spoluodsouzeným i vůči vězeňskému personálu výjimečný. Řadí se zde ale i autoagrese, tedy útok proti vlastnímu tělu, který je snahou o zvýhodnění. Druhým typem reakce je únik. Tento mechanismus používají „zakřiknutí“ odsouzení, uzavírají se do sebe a využívají psychologický mechanismus únik.

Co se týče sociální interakce, po příchodu do vězeňského zařízení zaujímají vězňové ve většině případů negativní postoj vůči vězeňskému personálu, bez ohledu na předchozí zkušenosti. Děje se tak zřejmě z důvodu většinového negativního vnímání vězeňského personálu ostatními odsouzenými.

Závěrem lze konstatovat, že pravděpodobné psychologické mechanismy jsou stejné jako u osob mimo vězeňské zařízení. Osoby ve výkonu trestu odnětí svobody se dříve či

později vězeňskému životu přizpůsobí. Přizpůsobení se vězeňskému životu probíhá za pomoci pravděpodobných mechanismů, jak uvedených v mé práci, tak i jiných.

Cílem práce bylo zjistit psychologické mechanismy, které odsouzení používají při vyrovnávání se, se zátěžovými situacemi vyplývajícími z výkonu trestu odnětí svobody. Cíle bylo dosaženo a rovněž bylo prokázáno jakým způsobem odlišní odsouzení reagují na stejné zátěžové situace.

V závěrečné práci jsem se zabýval pouze pravděpodobnými psychologickými mechanismy skrytého života vězeňské subkultury, a proto nemusí veškeré uvedené mechanismy odpovídat skutečnosti.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

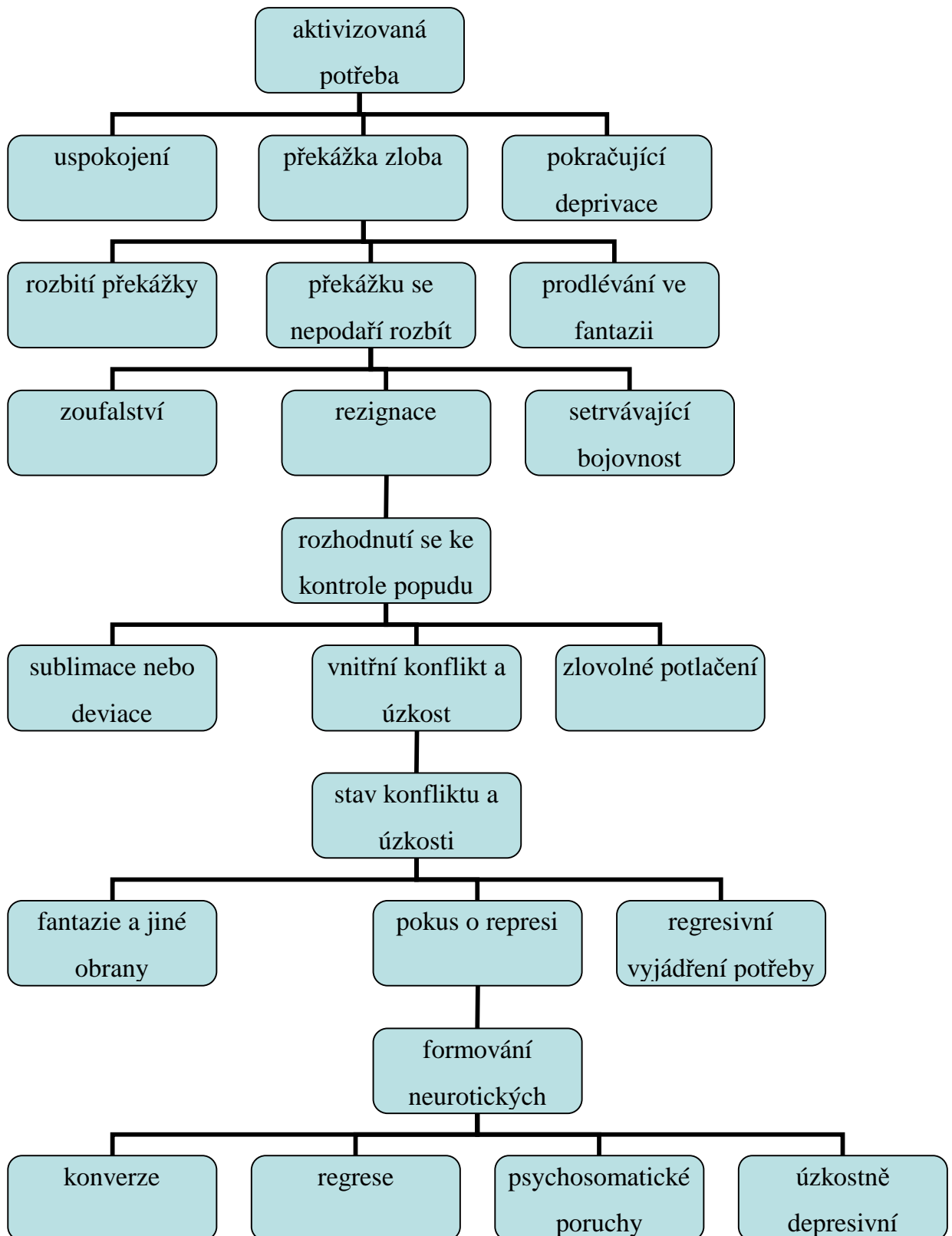
1. KOVALÍKOVÁ, V. *Sociální psychologie*. Praha: SPN, 1980.
2. ČÁP, J. *Psychologie mnohostranného vývoje člověka*. Praha: SPN, 1990.
3. NAKONEČNÝ, M. *Lexikon psychologie*. Praha: Vodnář, 1995.
4. MACHAČ, M., MACHAČOVÁ, H., HOSKOVEC, J. *Emoce a výkonnost*. Praha, 1985.
5. SPURNÝ, J. *Psychologie násilí*. Praha: Eurounion, 1996.
6. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 1999.
7. DRTIL, J. *Autoagrese odsouzených 2.díl*. Bulletin SNV ČSR, č.9, 1973.
8. URBANOVÁ, M. Bulletin SNV ČSR. č.8, 1972.
9. ARENDTOVÁ, H. *O násilí*. Praha: Oikumene, 1996.
10. SOCIOLOGICKÝ ÚSTAV AKADEMIE VĚD. *Velký sociologický slovník*, 1.vyd., Praha: Karolinum, 1996.
11. WILSON, E. O. *O lidské přirozenosti*. Praha: NLN, 1993.
12. RABOCH, J. *Poruchy chování a osobnosti u dospělých*. Praha: UK, 1996.
13. VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie dítěte školního věku*. 1.vyd., Praha: Karolinum, 1997.
14. FROMM, E. *Lidské srdce*. Praha: ČK, 1996.
15. VYMĚTAL, J. *Pojem agresivity v psychologii a psychiatrii*. Čs. Psychiatrie č.3, 1994.
16. NEUMANN, J. *Teoretická koncepce psychologie osobnosti pachatelů tč*. Bulletin SNV ČSR č.1, 1986.
17. BALCAR, K. *Úvod do studia psychologie osobnosti*. Praha: SPN, 1983.
18. JANOUŠEK A KOL. *Metody sociální psychologie*. Praha: SPN, 1986.

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha č.1 *Křížovatky frustrovaného jedince*.....str. 71

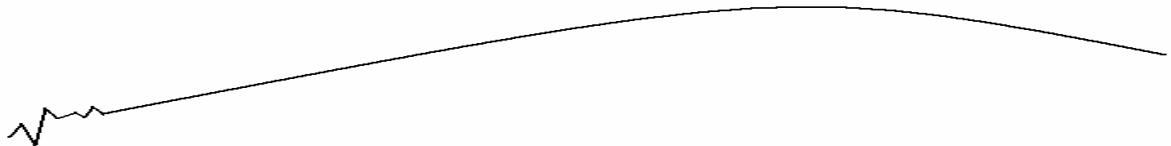
Příloha č.2 *Vývoj konfliktu*.....str. 72

Křížovanky frustrovaného jedince

VÝVOJ KONFLIKTU

Možnosti řešení konfliktu v jednotlivých fázích vývoje

signály	odlišnosti	polarita	separace izolace	destrukce	vyčerpání, únava
Psychické prožívání napětí.	V názorech, zájmech, Postojích.	Názory jdou do extrémnějších poloh, společné názory a zájmy nejsou hledány. Výraznější vnímání odlišností posouvá strany do krajních poloh.	Např. přerušování komunikace.	Sebezničující aktivity, aktivity ničící druhého.	

